

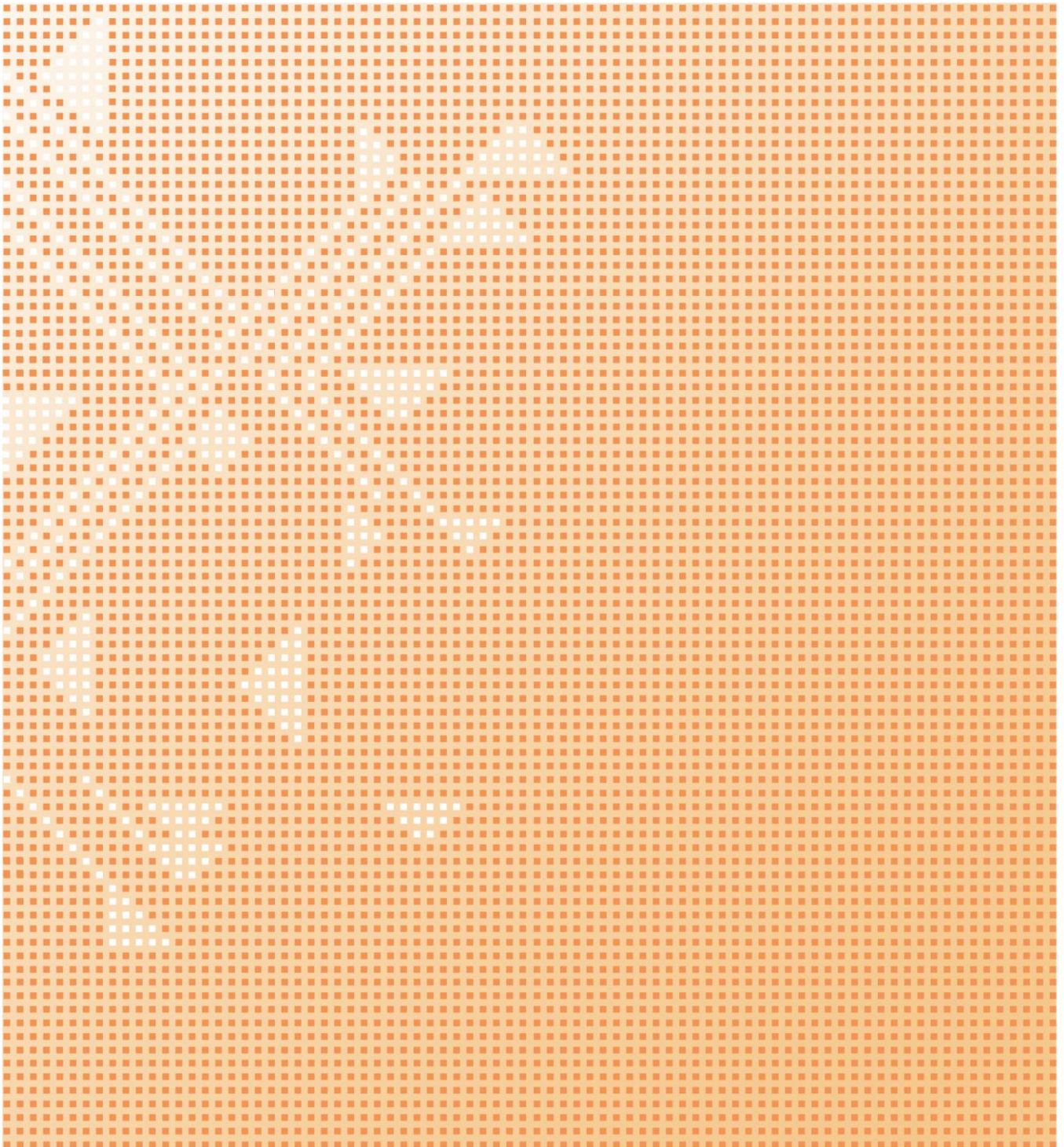
Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

Diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi buolvvas bulvii

Muittuhussan mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide

Anna Margrethe B. Hætta ja Inger Marlene Eira

Sámegiela didaktihka masterbargu, 2020

Čoahkkáigeassu

Dán masterbargu fáddá lea movt diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea leamaš ovdal, movt dat doaibma dál ja movt daid sáhtášii heivehit ja ođastit boahhteáiggi várás oahpahas. Sámemánáid bajásgeassimis leat diiddat ja sátnevádjasat leamaš guovddážis, daid bokte leat mánáid hábmen olmmožin, eastadan mánáid mannamis sorbmái ja oahpahan mánáid šaddat iešbirgejeddjin. Dutkamuša váldogažaldagat leat movt diiddaid ja sátnevádjasiid geavahemiin leat ávkkástallan ovdal, movt dál ávkkástallet daid ja movt daid sáhtá heivehit dálá sámi servodahkii, ja movt sáhttet diiddat ja sátnevádjasat leat ávkin skuvllas. Váldoteorijjat dán barggus leat sámi árbevirolaš máhttu, sámi oahppanoaidnu, ja sosiokultuvrralaš teorija. Masterbarggu dutkanmetoda lea narratiiva metoda ja ságastallamii oassálaste ovcci diehtoaddi: vuorrasit olbmot, váhnemat ja oahpaheaddjit. Sámemánáid bajásgeassimis leat sihke ovdal ja dál diiddat ja sátnevádjasat anus ja ávkin, muhto eallinvuogi rievdamad dihte šaddá heivehit ja ođastit daid vuoi heivejit dálá sámi servodahkii. Skuvllas lea dárbbášlaš heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid vuoi fátmasta buot ohppiid.

Abstract

The theme of this master's thesis is how the use of *diida* (superstition) and proverbs/sayings have been in the past, how they are used now and how one could adapt and renew them for educational purposes in the future in teaching. The use of *diida* and proverbs has been central in Sámi child rearing, through them they have shaped children into adults, preventing children from getting into danger and taught children to become independent. The main question is how the use of *diida* and proverbs was of use before, how the use of *diida* and proverbs are of use in today's society, and how the use of *diida* and proverbs could it be of use in an educational context. Main theories in the thesis are Sámi traditional knowledge, Sámi learned perspective, and sociocultural theory. The research method of the master's thesis is narrative method and we had nine informants who participated, elders, parents and teachers. *Diida* and proverbs have been useful and in use in Sámi child rearing, but because of change in way of life one has to adapt and renew them, so they fit today's Sámi society. In school it's custom to adapt *diida* and proverbs, so that they include all students.

Ovdasátni

Masterdutkan lea munnuide leamaš guhkes, somás, mohkkás, lossa ja mávssolaš johtinmátki. Letne vásihan olu mastermátkki áigge, rahčan, čurbošan, meaddán ja daid bokte oahppan ođđa áššiid. Letne masterčállosa čállán fárrolaga, mii lea dagahan ahte letne mánno- ja diibmoviissaid čohkkán njunnálaga. Digaštallan buot mii lea almmi ja eatnama gaskkas. Letne massán logu man mángii letne šaddan jedđet nubbi nuppi ná: “Gal dat manná bures, dan moai gal nagodetne, mun ja don, moai”.

Sámi allaskuvla lea láidestan munno dohko gosa dal letne jođus, ja oahpu gaccadettiin letne fuomášan man giitevaččat letne oahpu ovddas, ja maiddái go besse masterbarggu čállit sámegillii.

Lea čielggas ahte masterbarggu čállin gáibida olu návccaid, veahki ja doarjaga. Dán barggu ean livčče nagodan gárvet buori doarjaga haga. Leat olu olbmot geaid háliidetne giitit. Moai giite go lehpet dorjon, movttiidahtán, jedđen, veahkehan, bagadan, nevvon ja oahpahan munno. Vuosttažettiin áigo giitit váldobagadalli vuosttašamanueansa Ylva Jannok Nutti ja liigebagadalli professor Harald Gaski, go leahppi oahpahan ja vuđolaččat čilgen áššiid, vuoi masterčálus ovdána. Doai leahppi mearkkašan olu ja dovde stuora giitevašvuoda.

Giitosat munno mávssolaš diehtoaddiide, go lehpet iluin juogadan eallinmuitalusaid, árbevieru ja giellamáhtu. Dan dutkamuša livččii leamaš veadjemeahtun čállit diehtoaddiid veahki haga. Lehpet veahkehan munno oaidnit erohusa ovddeža ja dáláža gaskkas. Din dihte lea munnos jáhkku, ahte diiddat ja sátnevádjaset ain seailuhuvvojit boahtte áiggis.

Háliidetne giitit Pigga Keskitalo, Jelena Porsangera, Annika Pasanena ja eará oahpaheddjiid go lehpet movttiidahtán čállit, addán fágalaš rávvagiid ja mávssolaš fuomášumiid. Giite girjerádjosa bargiid Svein Egila ja Áillu veahki, rávvagiid ja suohtasiid ovddas, lea leamaš dárbbášlaš bosihit ja reaškit ovttas. Giite kantiinna bargiid Risten Anne, Risten Garena, Ovlla ja Jan Magne njálgga biepmu ovddas, mii lea leamaš mávssolaš daid háviid go čolalit skuhraidit. Giite iežame mielstudeanttaid buot buriiid ságastallamiid ovddas. Giitosat Joret Mihkkal Balsai, May-Torill H. Sirii ja Lisa Baalai veahki ovddas.

Loahpas háliidetne váimmolaččat giitit iežame lagamusaid: erenomážiid isida Roberta, bearrašiid, Karina, fulkkiid ja olbmáid, go lehpēt gierdevaččat dorjon munno. Corona -dávda dagahii máŋgga dáfus liigeváttisvuodaid, muhto fárrolaga mii leat birgen bures. Eai gávdno sánit mat čilgejit munno giitevašvuoda didjiide. Masterbargu lea váldán olu áiggi, mii lea dagahan ahte ean leat sáhttán searvat ruovttu bargguide. Muhto dál mii beassat fas ovtastallat ja doaimmahit bargguid ovttas!

Dál háliidetne iluin bovdet buot lohkkiid fárrui lohkat munno masterčállosa ja seammás háliidetne ahte mii atnit muittus máttuideamet. Mánát, nuorat, rávisolbmot, oahpaheaddjit ja earát, bures bohtin munno fárrui!

Guovdageaidnu, miessemánu 18. beaivve 2020.

AMRAPBM

IMLE

Sisdoallu

Čoahkkáigeassu	1
Abstract	2
Ovdasátni	3
Sisdoallu	6
1 Álggahus	8
1.1 Masterbarggu čađaheapmi	9
1.2 Dutkanfáttá välljen	9
1.3 Dutkangažaldagat	10
1.4 Diiddaid ja sátnevádjasiid duogášdieđut	10
2 Sámi árbevirolaš máhttu ja oahppanoaidnu	12
2.1 Sámi njálmmálaš árbevierru	12
2.2 Sámemánáid bajásgeassin - eallimii oahppu	16
2.3 Sámi vuodđoskuvla	21
3 Metoda ja eamiálbmot metodologijja	26
3.1 Kvalitatiiva dutkanmetoda	26
3.2 Dáhtaid čilgehus	27
3.2.1 Diehtoaddit välljen ja lahkoneapmi	28
3.2.2 Ságastallama vuogit, ráhkkaneapmi ja čađaheapmi	30
3.2.3 Transkriberen ja analysa metoda	34
3.2.4 Ehtalaš árvoštallamat	35
4 Bohtosat - diehtoaddiid eallinmuitalusat	40
4.1 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan ovdal	42
4.2 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan dal	45
4.3 Diiddaid ja sátnevádjasiid heiveheapmi	49
4.4 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan skuvllas	49

5	Digaštallan	52
5.1	Movt ovdal leat ávkkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid?	52
5.2	Movt dal ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid?	54
5.3	Movt sáhtta diiddaid ja sátnevádjasiid heivehit?	56
5.4	Movt sáhttet diiddat ja sátnevádjasat leat ávkin skuvlii	56
6	Movt sáhtta diiddaid ja sátnevádjasiid seilluhit skuvllas	58
6.1.1	Klássalanjas várrečohkkii	59
6.1.2	Lávvetmetoda	61
6.1.3	Digitála reaiddut oahpahas	63
6.1.4	Visuála oahppama doarjja	65
7	Loahppasánit	68
7.1	Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan ja heiveheapmi	68
7.2	Viidasit dutkan	70
	Gáldut	72
	Mildosat	78
	Miiddus 1: Oppalašgovva diehtoaddit diiddain ja sátnevádjasiid.	78
	Miiddus 2: Jietnabádden kontrákta/Lydopptak kontrakt	85

1 Álggahus

Buorre guoibmi oanida ollu mátkki

(Sára 2009:33)

Sátnevájas, mainna álggahetne čállosa, mearkkaša ahte hubmás ja guoibmás olmmoš guoimmuha, ja dien láhkái mátki ii oro bistime maidege. Dieinna sátnevádjasiin sáhtta govvidit munno masterčállosa mátkki. Lossa beivviid lea leamaš buorre go letne leamaš guoktin. Nubbi lea movttiidahtán nuppi joatkit bargguin, ja nu maid lea masterbarggu čadaheapmi mannan jođánit.

Moai letne 5-10 sámegeiela didaktihka vuodđoskuvllaoahpaheaddjeoahpu studeanttat, ja moai galge čadahit masterbarggu. Sámi allaskuvla lea alitdási oahppo- ja dutkanásahus Sámis ja eamiálbmotmáilmmis. Sámi allaskuvllas lea akademalaš giellan sámegeiella, ja dat sihke gullo, oidno ja čállo beaivválaččat. Moai atne árvvus sámegeiela dan dihte go gielas lea dehálaš bealli kultuvrras ja identitehtas.

Muite mánnávuoda vásáhusaid go letne leamaš vuorrasit olbmuid fárus, letne gullan mitalusaid diibmoviissaid sihke gievkkanbeavddi guoras ja meahcis. Bargguid bokte sii čatne diiddaid ja sátnevádjasiid mitalusaide, ean dalle láven álo ipmirdit sátnevádjasiid ja diiddaid mearkkašumi. Harald Gaski čilge ahte daid sáhtta dán áigge gohčodit kreatiivlaš fágagiellan (Gaski 2003: 36). Dađistaga go stuorruleimme badjánii sáhkkiivuolta ja mokta oahppat eambo diiddaid ja sátnevádjasiid mearkkašumiid birra. Šattaimme didolaččabut go álggiime Sámi allaskuvllii gazzat oahpu, gos sámi jurddašepmi ja sámi perspektiiva lea guovddážiis oahpahusas. Munno mielas lea dehálaš atnit árvvus máttuid árbevieruid. Sáhkkiivuoda geažil letne gaskaneame olu digaštallan mot dán árbevieru sáhtta seailuhit skuvllas eastadan dihte dán jávkamis.

Dán masterdutkosis guorahalle movt diiddat ja sátnevádjasat sáhttet leat ávkin ja movt daid sáhtta heivehit otná servvodahkii. Moai letne ságastallan ovcciin muitaleddjiin. Sii leat buohkat sápmelaččat ja guovdageaidnulaččat. Dás duohko gohčodetne muitaleddjiid diehtoaddin. Sii leat dán dutkamuša deháleamos empiriija. Áššiid

čilgema oktavuodas leat diehtoaddit mitalan movt sii leat ávkkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid, ja maiddáii movt daid sáhtta heivehit ja ođastit. Fágagirjjálašvuodas letne váldán mielde dákkár áššiid mat leat seammasullasaččat go dat, mat leat bohtán ovdan diehtoaddiid ságastallamiin. Dan letne dahkan vai áššiid sáhtta buhtastahttit. Munno masterdutkanmuša fáttás eai gávdno nu olu ovddit dutkamušat ja fágagirjjálašvuohta. Magga (2017) lea pro gradu -dutkanmušas “Dál de leat guovžžabađa cummán” guorahallan davvisámeigiela giellagovaid.

1.1 Masterbarggu čađaheapmi

Vuosttaš kapihttalis čilgeje dutkanfáttá duogáža ja dutkangažaldagaid. Nuppi kapihttalis lea teoriijaoassi, mas lea sihke sámi ja eamiálbmot fágagirjjálašvuohta. Goalmmát kapihttalis čilgeje makkár metodaidda letne geavahan. Njealját kapihttalis leat bohtosat, diehtoaddiid eallinmuitalusat. Viđát kapihttalis lea analysa- ja digaštallanoassi, mas gesse ovdan bohtosiid ja čatne daidda teoriijaid. Guđát kapihttalis letne ovdanbuktán evttohusa movt sáhtta diiddaid ja sátnevádjasiid skuvllas sealluhit. Čihččet kapihttalis ovdanbukte loahppaárvalusa dutkanmateriála vuodul.

1.2 Dutkanfáttá välljen

Letne välljen dán dutkanfáttá dan dihte go njálmmálaš árbevierru lea mánnávuoda rájes leamaš munno váibmoášši. Diiddaid ja sátnevádjasiid mearkkašupmi lea geasuhan munno beroštumi. Beroštupmi lassánii go álggiime oahpaheaddjeohppui Sámi allaskuvlii. Doppe lea sámi ja eamiálbmot vuolggasadji buot oahpahusain ja sámeigiella, kultuvra ja servodateallin leat guovddážiis. Dakko bokte dovde ahte munnos lea stuora ovddasvástádus sealluhit diiddaid ja sátnevádjasiid bohte buolvvaide.

Diiddat ja sátnevádjasat leat leamaš stuora ja mávssolaš oassin munno eallimis. Letne bajásšaddan bearrašis ja sogas, gos diiddat ja sátnevádjasat leat leamaš guovddážiis árgabeaivvis. Munno mielas lea diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi ávkin olmmošvirrui dannego ovdamearkka dihte ohppet mánát diiddaid ja sátnevádjasiid bokte movt lávus galgá láhttet, ja dan dihte háliidetne ge sealluhit dán árbevieru viidásit bohte buolvii. Moai beroštetne diehtit movt diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea leamaš ovdal ja movt lea dál, ja movt dat livčče bohteáiggis. Diiddat

ja sátnevádjaset leat árbevieruid bokte riegádan ja sealluhuvvon buolvvaid mielde. Go mearrideimme čállit masterbarggu, de lei munnuide čielggas ahte háliidetne dán fáttá dutkat.

1.3 Dutkangažaldagat

Dán barggus leat guokte válđočuolmma:

1. Movt diiddaid ja sátnevádjasiid geavahemiin leat ávkkástallan ovdal, movt dál ávkkástallet ja movt daid sáhtta heivehit dálá sámi servodahkii?
2. Movt sáhttet diiddat ja sátnevádjaset leat ávkin skuvllas?

Dutkangažaldagaid ulbmilin lea govvidit movt diehtoaddit leat ovdal ávkkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid, movt dál ávkkástallet daid ja movt leat heivehan ja ođastan ođđa eallinvuohká. Ulbmilin lea maid evttohit oahpahanmálla maid sáhtášii fievrridit skuvlii, mii galgá leat ávkin mánáide, nuoraide, rávisolbmuid ja oahpaheddjiide.

1.4 Diiddaid ja sátnevádjasiid duogášdieđut

Rasmussen (2014: 88) oaivvilda ahte “Lea váttis áddet sámegeiela dálá dili, jos ii dovdda sámi historjjá”. 1500-1600-logus čuožžili beroštupmi sápmelaččaide, sin gillii ja kultuvrii. Miššonearat bohte sápmelaččaid lusa jorgalahttit sámiid risttalašvuhtii ja oážžut sis oskkáldas riikkalahtuid. (Hirvonen 2018: 18.) 1500-logu loahpas bohte sierra mearrádušat, mainna lágiin galge diidaoskku jávkadit ja bismá Isak Rothovius (1572-1652) lei njunnošis bargame diidaoskku vuostá. Bismmát ávžžuhedje báhpaid čoaggit dieđuid árbevieruin ja boares diiddain, mii dagahii ahte báhpat šadde eahpesihkkarin dan dihte go šadde dikkiin duođastit daid seamma olbmuid vuostá, geain sii ledje čoaggán dieđuid. (Hirvonen 2018: 19.)

1700-logus ledje miššonearat geat giddejedje válđofuomášumi sámi eamioskui. Sii merkejedje maiddá oskkuvieruid lassin dieđuid, mat guske oppalaččat sámi kultuvrii (Hirvonen 2018: 32). Miššovdna lei dehálaš oassi rahčamis oážžut válđdi Sámis, ja miššonearat ledje dábálaččat dážat, sihke norgalaččat ja dánskalaččat (Lund 2019). Konrad Nielsen (1979: 470) čilge iežas sátnegirjjis ahte diida lea osku, sátni mii muittuha dološ oskkoldaga.

Sátnevádjasat ja diiddat leat oassin álbmotdiktemis ja njálmmálaš árbevierus. Álbmotdiktemii gullet earret eará dát: sátnevádjasat, diiddat, mitalusat, luodit, lávlagat ja hoahkamat. Dát árbevierut leat buot olbmui ja kultuvrrain. Sátnevádjasiid, diiddastallama, mitalusaid mitallemi, luđiid, lávlagiid ja hoahkamiid bokte leat fievrridan álbmotdiktema buolvvas buolvi. Sápmelaččain ii lean álgoáiggiin čállinmáhttu ja lunddolaš gulahallangaskaoapmin lei humadeapmi ja juoiggadeapmi. (Buljo 2003: 11.)

Álbmotdiktemis lea luondu ja olmo eallin guovddáži, muhto fuomášuhte maiddái ahte osku sáhtta váikkuhit dasa. Juohke álbmoga álbmotdiktemis leat sierra dovdomearkkat. Sámi mitalanárbevierus lea luondu guovddáži. Mitalusain gullat ovdamearkka dihte noiddiid birra, mat ledje guovddáš olbmot sámi dološ oskkus. Eará álbmogiin leat ges eará dovdomearkkat. Álgoálbmogiin lea maid luondu guovddáži, muhto sin mitalusain gullat dávja oaivámuččaid birra. Oarjemáilmmis mitaladdet ges stáluid ja gonagasaid birra. Buot oasit mat leat álbmotdiktemis leat seammaláganat iešguđetge álbmogiid kultuvrrain. Álbmogis álbmogii leat dát oasit johtán mitallemi bokte, ja leat heivehuvvon eallinvugiide ja eallinbirrasii gos mitaluvvo, dat guoská earenoamážit mitalusaide. (Buljo 2003: 11-12.)

2 Sámi árbevirolaš máhttu ja oahppanoaidnu

Dan kapihttalis ovdanbukte teorijaid ja doahpagiid, maiguin sáhtte čilget diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheami birra.

2.1 Sámi njálmmálaš árbevierru

“Sámi njálmmálaš árbevierru lea viiddes doaba, dan sáhttá čilget ahte leat mánggalágan árbevierut, ovdamearka dihte luohtheadajahusat, árvádusat ja sátnevádjasat” (Hirvonen 2018: 9). Ovdalaš áigge lea mitalusaid mitalleapmi leamaš njálmmálaš áigeájanas ja dain lei ulbmil oahpahit morála sihke mánáide ja rávisolbmuide. Mitalusat leat mitaluvvon buolvvas buolvii ja nu leat ge olu árbevirolaš mitalusat seilon njálmmálaš mitalleami bokte, dan dihte go dalle ii lean dábálaš daid čállit gosage. (Buljo 2003: 21-22.) Sámi mitalusat mat eai leat čállojuvvon gosage leat eallimitalusat, mitalleaddji heiveha ja herve daid nugo ieš muitá (Utsi 2019b: 21). Mitalus lea pedagogalaš veahkkeneavvu, mitalus rievddada máná agi mielde. Olu mitalusain lea ulbmil čájehit mánáide ja nuoraide mii lea riektá dahje boastut, ja dakkár mitalusat dávjá álget ná: “Mun diedán ovtta nieidda, gii...”, ja nu de joatká mitalus, movt dáhpáhuvvá viidásit. (Balto 1997: 105.) Mitalleaddji mitala mitalusaid main lea ulbmil rávvet dahje oahpahit, ja guldaleaddji ferte jurddašallat maid mitalus mearkkaša. Ledje dávjá váhnemat/fuolkkit geat bajásgesse mánáid mitalusaiguin. Jus mánát eai čuvvon njuolggadusaid, de rávisolbmot mitalledje mitalusaid hehtten dihte mánáid mannamis sorbmái. Okta ovdamearka dasa lei ahte jus mánát manne lobi haga čáziid lahka, de mitalledje čáhcerávga birra. Mitalleaddji heivehii mitalusaid dilálašvuodaide mas guldaleaddji lei ja dat dáidá doallat deaivása dán áigge maid. Lagasmáilbmi lea guovddážis mitalusain, dasa gullet earret eará bearaš, ránnját ja eará olbmuid fearánat. Jus mitalus lea amas soapmásii, de lea ávkkálaš atnit veahkkin máhtu maid lea oahppan boarrásit olbmui. (Buljo 2003: 21-22, 26.)

Eamiálbmogiid oaidnu lea ahte máidnasat ja mitalusat čilgejit geat mii leat ja gosa gullat. Dat sisttisdoallet mánnávuodamitalusaid, mitalusaid máttuid birra, árvvuid, máilmmioainnuid ja maid beaivválaš birgejumi birra. Bohtá ovdan ahte máinnas/mitalus lea leamaš sihke olmmái, oahpaheaddji ja áigeájanas, dalle leat

gullan muitalusaid buot bargguid oktavuodas, nugo ovdamearkka dihte málesteamis, duddjomis, njuovvama oktavuodas ja nu ain viidásit. (Kuokkanen 2009: 60-61.)

Oarjemáilmmis earuhit duohtamuitalusaid ja muitalusaid mat eai leat duođat. Sámi muitalanárbbis eai leat dan sirrema atnán nu dehálažžan dan dihte go muhtin muitalusat daddjojuvvojit leat duohtan ja earát fas eai leat duođat. Sámis lea dábálaš ahte muitalus/máinnas muitaluvvo “oktii áigá” dahje “dolin.” (Buljo 2003: 29)

Diiddat

Diidda sáhtta čilget ná: “Lea ávaštus dahje osku/jáhku juoga masa, ja sáhtta maid leat einnosteapmi”. Diiddain sáhtta maid soapmásii geažuhit movt geavvá boahhteáiggis, ja das lea dájvja buorre dahje bahás váikkuhus. Ovdalaš áigge lei olbmuid, geat galge meahccái vuolgit, dehálaš diehtit dálkkiid, dan dihte go dalle eai lean TV ja rádio main ožžo dieđuid dálkkis. Dan dihte leatge dálkediiddat. (Gaup 2001: 133.)

Olbmot jáhkket ja geavahit diiddaid ovdamearkan. Diiddaid bokte sáhtta oahppat ovdamearkka dihte dálkemearkkaid, einnosteami, ovdosiid ja buriid vieruid sealluhit. (Anti 2003: 3.) Dálkediiddat ledje maid ovdal dábálaččat, dannego dalle eai lean dálkediidáhusat mat muitaledje makkár dálki ain šattai. Eallinvuogi rievdamas dihte čuvvot ođđa áiggi mielde ođđa dábit ja vierut. (Buljo 2003: 35.) Diiddat leat leamaš anus iešguđetge atnui, nugo ovdamearkka dihte meahcástallamis, barggu oktavuodas ja ruovttus. Diiddat leat leamaš dehálaččat bargguid oktavuodas. Dat leat leamaš juogalágan rávan ja bidjan nuppi olbmo veháš jurddašit. Dat leat maid álkidan olu, dan dihte go de eai leat dárbbasan čilget daid duogážiid. (Anti 2014.) Diiddain lea erohus guovllus guvlui ja báikkis báikái. Diiddaid leat atnán veahkkin bajásgeassimis ja árgabeaivvis, sihke ruovttus ja meahcis, ja sosiála oktavuodas. Ovdalaš áigge ožžo vuorrasit olbmot mánáid ja nuoraid jeagadit diiddaid bokte, movt galgá ja movt ii galgga láhttet. (Anti 2003: 3.) Jus mánát mannet beare lahka jogažiid, de sáhtta balddáhallat čáhcerávggain, “Ale mana nu lahka joga, de sáhtta čáhcerávgga dohppet johkii”. Lea dehálaš mánáid veháš balddáhallat čáhcerávggain, vuoi mánát besset dovdat balu maid. Movt galget rávisolmmožin hálldašit balu, jus mánán juo eai oahpa dan. Čáhcerávgga muitalusain sáhtta hehttet mánáid mannamis sorbmái (Anti 2014, Buljo 2003: 21).

Jus dološ sámi diiddat ain dollet deaivása, de sáhttet čijat muitalit mii boahta geavvat boahhteáiggis. Sámiin leat čijadeapmái ja gárvodeapmái čadnojuvvon olu diiddat. Go diiddaid atná, de ii dárbbas cuoigut jus nuppis leat čijat botnjut. “Diiddasteapmi lea

ovtta ládje vuohki mo čábbát fuomášuhtta nuppi”. Gaup (2019) váldá ovdamearkan jus soames lea hisvssegis finadan, ja holbi lea máhccasan. Vuoi ii hehppet dan olbmo, de lea vuohkkasit diidda bokte fuomášuhttit. Dies lea diida “Jus gáktehealbmi lea jorgasan, de áigu gielistit”.

Sátneuojar Gaup (2014) muitala NRK Sámi bokte hearvasáhka ahte diiddastallamiin sápmelaš nagoda jorgalit juoidá mii lea heittot, buori guvlui. Son namuha ovdamearkan jus sápmelaš ribaha biepmu boaldit, de sáhtta jedđet dáinna lágiin ahte go buollán biepmu borra, de šaddet čáppa mánát. Dahje jus bohccočoarvi čugge čalbmái, de jedđejit ahte boazolihkku čuovvu, vuoi mánát eai čiero. Gaup (2014) loahpaha diiddain man čáppat ja rikkis son lea, guđemučča njeaiga suovva borggista, ja lohka ahte fillehallas gal soaitá sápmelaš, muhto ii skurtnjas goit leat ge.

Ovdamearkkat diiddaide:

- a) “Ii galgga guovssahasa hárdit, muđui njiedjá vulos ja váldá dan gii hárdá.”
 - á) Go mánát mannet iehčanassii menddo lahka čáziid, nugo jogaid dahje jávriid, de boahtá čáhcerávga ja váldá sin.
 - b) Jus mánná lea suhtadeamen ja heajos mielas, de lávejit ollesolbmot lohkat: “Diktet dal máná Lávarádjá gápmagiid suoskat dasságo geargá” ja de heitet suhtadeames.
 - c) Jus njuokčama gáskkesteaš, de áigu gielis guossi fitnat.
 - č) Ii galgga gáris doallat mas beana lea čuohkamin, muđui njoallu lihku eret.”
- (Anti 2003: 6, 9, 10, 33, 46.)

Sátnevádjasat

Sápmelaččain leat iežaset sátnevádjasat, nugo eará álbmogiinge. Sátnevádjasiid čilgehusat rievddadit báikkis báikái ja muhtin sátnevádjasiid sáhtta mángga ládje dadjat. Sátnevádjasat leat dološ eallinnjuolggadusat, mat oahpahit birget eallimis ja dat leat sihke rávan ja áigeájanassan. Sátnevádjasat leat dihto dadjanvuogit ja olbmot dadjet daid go áigot juoidá deattuhit dahje nuppi fuomášuhttit. Sátnevádjasiin lea čiegus duohtavuohta, jus veaháš jurdila. (Sára 2009: 9; Buljo 2003: 35.) Dat sáhttet leat suohttasat, duođalaččat dahje bilkideamit. Sápmelaččat geavahedje earret eará sátnevádjasiid mánáid bajásgeassimis ja sátnevádjasat rávvejit movt galgá ja movt ii galgga láhttet. Ii leat álo čielggas geat sátnevádjasiid ráhkadedje, muhto olbmot muitet daid dadjanvugiid dan dihte go leat bures ja vuohkkasit daddjon. Sátnevádjasiid

čiekŋalis diehtu ledje sápmelaččaide ávkkálaččat, ja dain lea ain dán áigge olu eallinviisodat. (Sára 2009: 9.)

Gaski ja Solbakk (2003: 5) leaba bajásšaddan sátnevádjasiiguin, ja váivašuvvaba go sátnevádjasiid geavaheapmi lea ovttá ládje dego jávkame. Soai leaba almmuhan sátnevájagirjjáža, mas evttoheaba mot odne sáhtášii ođasmahttit sátnevádjasiid beaivválaš hupmamis. Sára (2009: 9) čállá ahte go sátnevádjasat eai leat šat anus árgabeaivvis, de leat vajáldahttigoahtán daid.

Sátnevádjasat leat ráhkaduvvon eallinoahpu ja eallinvásáhusaid bokte. Sátnevádjasat leat celkojuvvon dušše mottiin vuogas sániin, mat leat čiekŋalit jurddašuvvon, bures heivehuvvon ja geahppasit daddjon. Sátnevádjasat leat kultuvrras ja birrasis váldojuvvon, ovdamearkka dihte dálkki birra, vieruid ja dábiid birra. Dávjá sámi sátnevádjasat leat ruovttogežiid eará álbmogiid sátnevádjasiidda, ovdamearkka dihtii dáža sátnevádjasiidda. Dás sáhtá ovdamearkka dihtii muittuhit ahte sápmelaš dadjá: ``buoret lea jođi go oru``, ja dáža fas: ``jođi lea buorre, muhto ruovttus lea buoremus``. Dakkár ruovttogežot sátnevádjasat muitalit ahte mii eallit guovttelágán servodagas ja guovtti kulturduogážis. (Hætta 1994: 38.)

Ovdamearkat sátnevádjasiidda:

a)“*Gal áigi oahpaha*. Mearkkašupmi: Álo olmmoš oahppá ain juoidá ođđasa. Mađi boarráseabbon šaddá, dađi eanet oahppá áiggi mielde. Lávejit dadjat ahte olmmoš oahppá čurges vuktii dahje guovtti soabbái. Dat mearkkaša ahte olmmoš oahppá gitta boarásmanbeaivái.

á) *Gal bahá beallji gullá*. Mearkkašupmi: Ii galggašii dadjat eará olbmuid birra maidege, go sáhtá alccesis seamma dáhpáhuvvat. Erenoamážit leat mánnáolbmot várrugasat earáid mánáid dahje nuoraid láitimis. Jos maŋŋil juoga dáhpáhuvvá, de sáhtá guorrat ruovttoluotta dasa maid ieš lea ovdal dadjan.

b) *Beaivvit eai leat badjálaga, muhto maŋŋálaga*. Mearkkašupmi: Jos odne ii olle buot bargat, de lea ihttin fas vejolašvuohta gárvvistit bargguid.

c) *Čállin lea joavdelasaid bargu*. Mearkkašupmi: Dát muitala ahte dološ áigge albma bargun atne dušše rumašlaš barggu.

č) *Eai buohkat suga ovttá fatnasis*. Mearkkašupmi: Ii buohkain leat seamma oaiivil.” (Sára 2009: 20, 24, 27, 38 ja 54.)

Kreatiivvalaš giella

Son muitá oktii go guokte vuorrasit olbmo humadeigga dákkár gillii maid in ipmirdan, vaikko lei sámegillii, ja vaikko ipmirdin buot sániid. Cealkagat ledje apmasat sutnje. Dán fearána muitala Harald Gaski vásihan mánnán. “Olbmáš guovttos leigga čielgasit goappat oavvilis muhtun áššis, ja geavaheigga sátnevádjasiid sánalaš vearjun.” (Gaski 2003: 33).

Sátnevádjasiid sáhtta dán áigge gohčodit kreatiivvalaš fágagiellan (Gaski 2003: 36). “Sámi gulahallandovdomearkkat leat sánit dahje doahpagat mat čilgejit iešguđetge gulahallanvugiid” (Utsi 2019b: 21).

2.2 Sámemánáid bajásgeassin - eallimii oahppu

Ovdalaš áigge ledje bearrašat ja fuolkkit guovddázis sámi mánáid bajásgeassimis, dalle leat gáržásis orron birra jagi ja buohkat orro ovttas. (Karlsen 2003: 74).

Fuolkevuolta lea sámemánáide dehálaš bajásšattadettiin. Sámemánáin lea stuora sosiála biras, mii rávve ja neavvu veahkkin váhnemiidda. Fuolkevuodas lea erohus oarjemáilmmis ja Sámis. Sápmelaš bearrašii gullet sii: váhnemat, oappát, vieljat, áhkut, ádját, muotát, ednot, goaskkit, siesát, čezit, eagit, ristváhnemat ja ránnját. Vaikko fuolkkit orrot guhkkelis, de váhnemat muitalit fulkkiid birra, nu ahte mánáin lassánit dovdamušat fulkkiide ja fuolkevuhtii. Go mánát dovdet fuolkevuoda, dat nanne mánáid ja nuoraid iešluohtamuša, iešgova ja lea ávkin identitehta hábmemis. Sosialiseren lea guovddáš oassi fuolkevuodas, lea proseassa mas olmmoš oahppá iežas kultuvrra, árvvuid, norpmaid ja láhttenvugiid. Oarjemáilmmis leat fuolkkit nugo ovdamearkka dihte muotát, goaskkit, čezit ja eagit olggobealde olbmot. Sii eai leat oassin mánáid bajásgeassimis. (Aikio 2000: 39, 41, 196.)

Eamiálbmogiid jurddašeamis lea maid bearáš ja sohka dehálaš mánáid birgejumis, de ii leat sáhka dušše váhnemiin, muhto áhkut, ádját ja eará fuolkkit. (Kuokkanen 2009: 45.) Lagas rávisolbmot ledje ovdagovvan mánáde ja hárve belke. (Balto 1997: 46, 76.) Mánát ledje riegádeami rájes juo doppe gos bargguid doaimmahedje, ja go sturro de oassálaste aktiivvalaččat bargguide. (Höem 1995: 48.)

Dán áigge lea mánáid ja fulkkiid gaskavuohta nuppástuvvan (Balto 1997: 76). Mánáin ii leat beaivválaš gulahallan vuorrasiiguin ja fulkkiiguin, go orrut nu biedggus. Nu de maid jávká sámi muitalanárbevierru. (Labba & Sundberg 2006: 4.) «Ii leat šat oktavuohta olbmuid gaskkas. Buot deaivvadeamit dan áigge leat ristejaččat, konfirmašuvnnat, heajat ja hávdádeamit. Dalle mii čohkkedit beavdde birra» muitala Mávnos Bier Ánte ja lasiha ahte váillaha olbmuid gaskavuodaid. (Utsi 2019a: 90-91.)

Iešbirgejeaddji

Sámemánáid bajásgeassimis lea leamaš ulbmil bajásgeassit mánáid iešbirgejeaddjin, vuoi birgejit iehčanassii ja earáiguin ovttas. Sámis lea dehálaš leat iešbirgejeaddji. Dasa gullá earret eará oahppat árbevirolaš, praktihkalaš bargguid ja doaimmaid, nugo ovdamearkka dihte máhttit olgobargguid, muoraid háhkat ja dádjadit ja nu ain viidásat. Min máttuide lea leamaš dehálaš ahte mánát ohppe čoavdit vuordemeahtun hástalusaid ja hástalussan sáhtta leat fievrridit dan viidásit dálá eallinvugiide. (Balto & Kuhmunen 2014: 63-65.) Ovdal lea leamaš dábálaš ahte ohppe njálmmálaččat guovllu kulturhistorjjá, dalle leat gullan muitalusaid mat čatnasit báikkiide. Njálmmálaš árbevierus ovdánahtta sátnádallan-, ságastallan- ja gulahallandáiddu barggadettiin. Dalle leat maid gulahallan luondubirrasiin, ii dušše barggu bokte, muhto maiddái sániid ja jurdileami bokte. (Sara 2003: 125-127)

Eahpenjulges bajásgeassin

Okta dain eanemusat geavahuvvon eahpenjulges vugiin lea oahpahit muitalusaiguin (Balto & Kuhmunen 2014: 68).

Sámi árbevirolaš oahpaheamis lea muitalusain guovddáš rolla (Balto & Kuhmunen 2014: 68). Gávdnovit iešguđetlágan vuogit movt fievrridit árbevirolaš máhtu buolvvas bulvii ja okta vuohki lea eahpenjulges stivrenvuohki. Olggobeale olbmuide lea dat stivrenvuohki amas dan dihte go sii leat hárjánan čielga stivrenvugiide. Eahpenjulges vugiin don doarjjut mánáid iešheanalašvuođa ovddideami ja eastadat ollu joavdelas nákkuid mánáiguin. (Balto & Kuhmunen 2014:66.) Iešheanalašvuohta lea dehálaš mánáide, vuoi birge go šaddá ollesolmmožin (Balto 1997: 44). Dakkár vugiin it bovte mánáid nággen- ja vuostálastindárbbu. Das lea maid dehálaš deattuhit ieš vásáhusoahppama, das lea mearkkašupmi ahte beassá čohkket iežas vásáhusaid

oahpadettiin. Muhtomin lea dárbu hástalit mánáid birget iehčanassii dan dihte go lea dehálaš ahte mánát besset geahččaladdat, muhtomin eai soaitte lihkostuvvat, muhto eahpelihkostuvvamiin maid oahppá. Mánáid, geat leat oahppan ieža birget, lea de álkit guoddit iehčanassii vuoi ohppet hálldašit hástaleaddji diliid. (Balto & Kuhmunen 2014: 66-68.) Sápmelaččat leat oahpahan mánáide holisttalaš jurddašeami, mánát galget ieža fuomášit maid leat oahppame, ieža máhttit ovddit vásáhusaide laktit odđa áššiid. (Aikio 2010: 47.) Árbevirolaš máhtu doahpaga sáhtta dainna lágiin čilget, doaba sisttisdoallá dieđu ja máhtu maid mii leat ožžon oahpu ja vásáhusa bokte (Gaup 2017).

Gal dat oahppá go stuorrula

“Gal dat oahppá go stuorrula” lea sátnevájas, mas lea mearkkašupmi ahte juohkehaš sáhtta oahppat, beare oahppan- ja oahpahaneavttut leat sajis. Sátnevájas sisttisdoallá teoriija olbmo oahppama birra ja das lea guovddázis ráva buohkaide geat jođihit olbmuid, ovdamearkka dihte ahte jođiheaddji bidjá positiivvalaš vuordámušaid oahpahalliide, nu ahte oahpahallit lihkostuvvet. (Balto & Kuhmunen 2014: 70-73.) Lea dehálaš ahte jođiheaddjis leat positiiva vuordámušat mánáide, go dat váikkuha lihkostuvvamii oahppamis. (Balto 2008: 97) Sápmelaččain lea dáhpi mánáide addit niibbi árrat, vuoi ohppet nu árrat go vejolaš váldit vára alddiineaset. Vuorrasit olbmot leat rávven ahte niibbiid ii galgga čiehkát, lea buoret jus mánná oahppa geavahit niibbi ja diehtit dan váralašvuoda go ollesolbmot leat lahkosis. Jus mánát hárjánit dasa ahte niibbit eai leat oidnosis, de sáhttet suoli čuohtadit go leat iehčanassii jus gávdnet niibbi, go eai leat oahppan hálldašit dan. Dakkár bajásgeassinvuohki lea amas olggobeale olbmuide, ja sii dávjá hirpmahuvvet go eai dovdda duogáza. Jus badjelmearálaččat suodjala mánáid, de eai beasa hárjánit birget okto ja olu váruheapme ii suddje máná guhkit áigge badjel. (Balto & Kuhmunen 2014: 74.)

Searvelatnja-árbevirolaš oahppanarena

“Searvelatnja lea arena mas oahppan dáhpáhuvvá ovttas earáiguin” (Sara 2003: 125). Searvelanjas leat anus earret eará sámi bargomáhtut ja vásáhusat. Dakkár birrasis (searvelanjas) leat mánát unnivuoda rájes juo, mánát ohppet go oidnet bargguid, gullame bargoságáid, veahkeheame ja hárjehallame gokko dađistaga ain sáhtta. (Sara 2003: 125.)

Searvelatnjii eai gula dušše praktihkalaš máhtut ja čehppodagat, muhto oktiiráđálašvuođa ja servvoštallama máhtut ja maddái ságastallama ja sárdnádallanmáhtut (Balto 2008: 54).

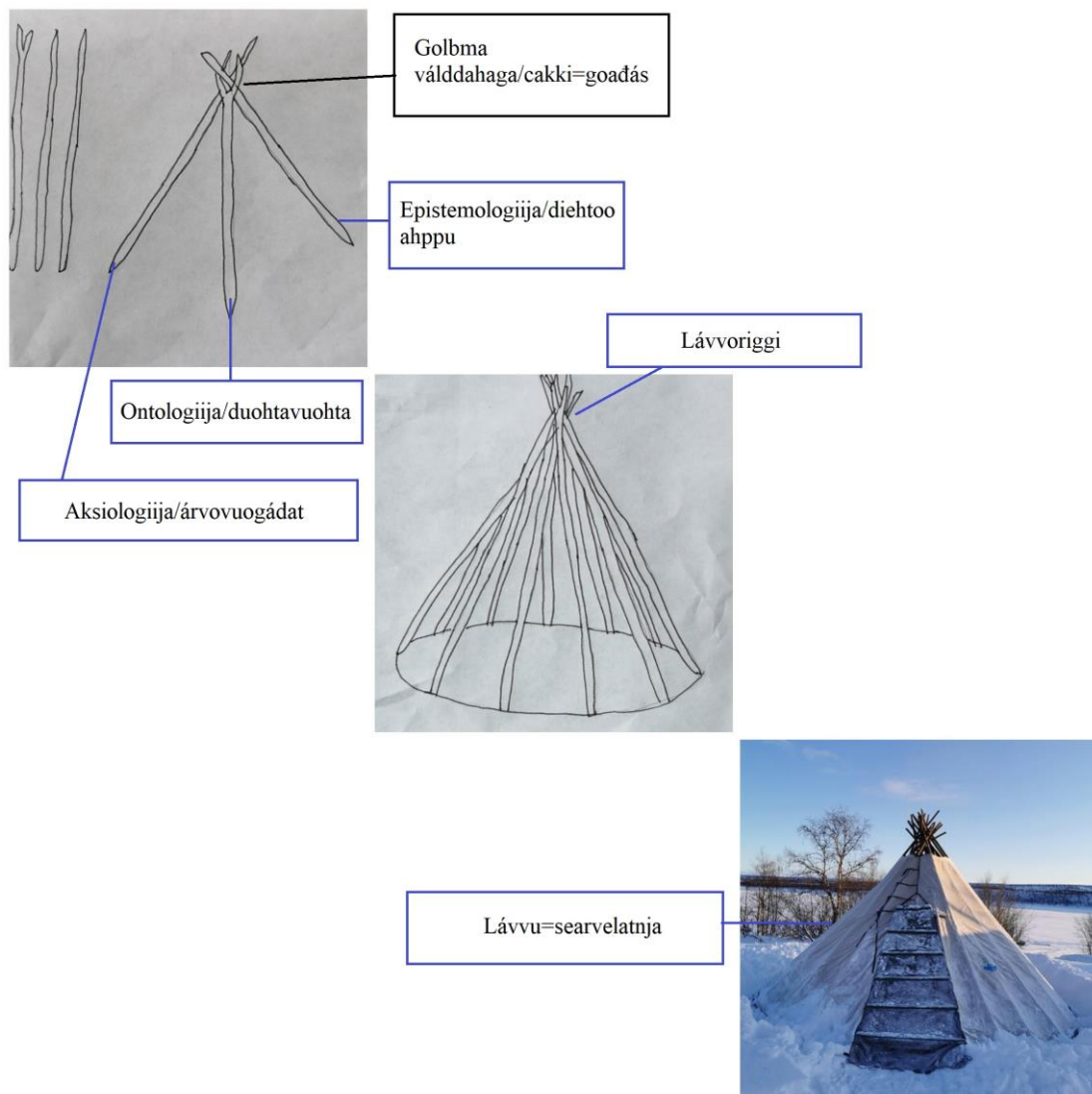
Searvelanjas oassálastet sihke mánát, nuorat ja rávisolbmot, buoridit sosiála ja gulahallančehppodaga, juogadettiin máhtuid ja praktihkalaš gálggaid. Vaikko mánát ohppet dán seamma searvelanjas, de dahkko bargujuohkima vuodul, sihke gullevašvuođa, sohka beali ja agi dáfus. (Sara 2003: 125.)

Sámi allaskuvla lea čadahan nuppástuhttinprošeavtta *luohkkálanjas várrečohkkii, oahpaheamis oahppamii*, mas boahtá ovdan ahte oahppit galget ovdánahttit siskkáldas oahppanbirrasa ja oahppankultuvrra, ja nu maddái ovdánahttit ohppiid aktiivvalaš oahppama ja nákcenvásáhusaid. Prošeakta lea earenoamáš dehálaš go áigut ovdánahttit sámi árbevirolaš máhtu, ja go áigut vuhtii váldit sámi dárbbuid mat gusket sámi servodaga árbevirolaš oahppanvugiid/bajásgeassinvugiid ovdánahttimii. (Hirvonen 2000: 2, 8.)

Lávvetmetoda

Jelena Porsanger (2019) logaldalai Sámi allaskuvllas eamiálbmot metodologiija birra, gos mitalii lávvetmetafora birra. Go árbevirolaččat galgá caggat lávu, de adnojuvvojit golbma cakki/válddahaga ja maiguin cakkat bajás goađádasa. Goađás lea nanus, mii galgá gierdat sihke lávvetmuoraid, loavdaga ja biekkaid, vuoi bieggá ii njeaidde lávu. Maŋnel bordojit lávvetmuorat ja go dan lea dahkan, de šaddá lávvetvoriggi. Go lávvetmuoraid lea bordán, de galgá loavdit ja de šaddá lávvetvu.

Eamiálbmotmetodologiijas sáhtta govahallat seamma ládje dán golbma cakki/válddahaga, mat dollet olles eamiálbmotdutkanama badjin, čilge Porsanger (2019). Epistemologiija lea diehtoahppu (movt mii diehtit, maid mii diehtit), ontologiija lea duohtavuohhta (mii rehkenastojuvvo albmá diehtun), aksiologiija lea árvovuogádat (etiikkabealit dutkamuša oktavuodas). Álgoálbmotdutkanamis leat dát golbma filosofalaš olahusa maid sáhtta govahallat sámi geahčastagas, daid golbma cakkiid/válddahagaid. (Porsanger 2007: 25.) (gč. govva 1).

Govva 1. Lávvo metoda. Tevdnen ja govven: Inger Marlene Eira.

Lávvu ja lávvoeallin lea álo leamaš sápmelaččain guovddážiis eallimis, sihke mis ja min máttuin. Danne letne válljen lávvo dutkamii ja oahpahusevttohusii, go dat lea mávssolaš ja dárbbalaš árbevierru mii lea seilon mánggaid buolvvaid čađa. Oahpahusa lágideami oktavuodas galggašii sámi báikeipmárdusa atnit muittus ja dasa sáhtá váldit ovdamearkan lávvo metoda. Sáhtá govahallat ahte sámi báikeipmárdus ii leat njealječiegat, muhto jorbbaš ja de sáhtá lágidit oahpahusa klássalanja olggobealde.

Johan Turi lea 1910-logus čállán:

Gå sápmelaš boattá máskos-gámmárii, de sán ii ibmir bállju mai'dige, gå ii biegg'ga bæsa bássot njuni vuos'tá. Su jur'dagat æi gálga...Muttu gå sápmelaš

*læ alla váriid al'de, de sus læ åbba čielgas jier'bmi; ja jus dåbbe livčii čoaggán-
bái'ki soames alla vári al'de, de væjášii sábmelaš čil'get åbba bures su iežas
åššiid.* (Turi 1965: 1.)

Go ávkkástallá lagasbirrasa ja servvodaga, de livčče šattut ja eallit čájeheame olbmuide luonddu gaskavuoda. (Keskitalo & Määttä 2011: 35.) Lávvu lea sámi árbevirolaš oapmi, lávvu lea oadjebas báiki ja gullá juohke sápmelažžii. Ovdalaš áigge lea leamaš vierru luondduin gulahallat, ovdal lávu caggá amas báikái. Sápmelaččat jerret lobi orrumis ja giitet go vulget, gudnejahttima dihte. (Jannok Nutti & Kuoljok 2014: 9.)

2.3 Sámi vuodđoskuvla

Sámi skuvllain galget buot oahppit oažžut oahpahusa sámi oahppoplánabuktosa vuodul. Buot vuodđoskuvllat sáme giela hálddašanguovllus meroštallojuvvojit sámi skuvlan. Oahpahuslága § 6-2 vuosttaš lađđasis čuožžu ahte, sámi hálddašanguovlluin lea sámi ohppiin riekti oažžut oahpahusa sáme giellii ja § 6-4 čuožžu ahte vuodđoskuvllas galget oahppit oahppat sámi kultuvrra, giela ja servvodaga birra. (Sámediggi 2017; Lovdata 2016.)

Máhttoloktenoahppoplána

Norgga máhttolokten (LK06) lea oahpahusreforpma mii lea Oahpahuslága bokte vuodđuduvvon. Sámi máhttolokten 2006 (LK06S) sisttisdoallá oppalaš oasi (bajitoasi), sámi oahpahusa prinsihpaid, sáme gielfágaid oahppoplánaid ja sámi parallealla seammaárvosaš oahppoplánaid (Sámediggi 2017; Udir 2016). “Bajitoassi-vuodđooahpahusa árvvut ja prinsihpat leat oassi oahppoplánabuktosis...” (Udir 2017).

Oahpahuslága ulbmilparagráfa ja vuodđooahpahusa váldoprinsihpaid árvovuodđu čilgejuvvojit čiekŋaleappot bajitoasis. Bajitoassi sisttisdoallá golbma kapihttala: vuosttaš kapihttal lea oahpahusa árvovuodđu, nubbi kapihttal leat oahpahusa prinsihpat, ovdáneapmi ja oahppahábmen ja goalmát kapihttal lea skuvlla práksisa prinsihpat. Bajitoassi mearrida man guvlui oahpahusfágain galgá leat ja fágaid oahppoplána čilge fágaid sisdoalu ja mihttomeriid. Oahpahusa vuodđu lea oahppaplánabuvttus, buot oasit gullet oktii ja galget geavahuvvot ovttas. (Udir 2017.)

Sámegiela vuosttašgiela oahppoplánas (SFS1-04) čuožžu earret eará, ahte galgá movttiidahttit sámegiela ovdánahttima ja geavaheami iešguđetlágan oktavuodain ja arenain, ja ovdánahttit ohppiid giellagelbbolašvuoda oahppi iežas návccaid ja eavttuid mielde. Sámegielfága galgá maid movttiidahttit čállin- ja lohkanmovtta, ja ovddidit buriid lohkanstrategiijaid. Go oahppit besset sámegiela geavahit aktiivvalaččat, de ovdánahttet giellahálldašeami, nannejit oadjebasvuoda ja identitehta. Fága sáhtta maid áimmahuššat árvvuid sámi kultuvrras, ja čujuhit movt sámi árvvut sáhttet heivehuvvot ja ovdánahttojuvvot ođđa dilálašvuodaide. Oahppat eará álgoálbmoga ja kultuvrra birra sáhtta nannet iežas kultuvrra ipmárdusa. (Udir 2006.) Buot fágain oahppoplánas leat vuodđogálggat maid oahpaheaddji ferte vuhtii váldit, ja dat leat njálmmálaš gálggat, máhttit čállit, máhttit lohkat ja digitála gálggat (Udir 2006).

Ođđa oahppoplána

Oahppoplána LK06 lea ođastuvvon, ja skuvllain váldet atnui ođđa oahppoplána čakčat 2020. Oahppoplána ođasteapmi lea earret eará ahte servodat ja bargoeallin rievdá ođđa teknologijain, máhtuin ja hástalusain. Mii dárbbasit suokkardalli, reflekterejeaddji, kritihkalaš ja kreatiivvalaš mánáid ja nuoraid. Doppe maid deattuhuvvo čiekŋalis-oahppan. Dat mearkkaša, ahte dađistaga ovdánahttit máhtu ja bissovaš ipmárdusa doahpaga, mii sisttisdoallá ahte mii máhttit reflekteret iežamet oahppama, ja oahppat geavahit máhtu oahpes ja amas dilálašvuodain, okto dahje ovtas earáiguin. Galgá maid šaddat buoret čanastat gaskkal fágaid ja oahppoplánabuktosa. (Udir 2018.)

Sosiokultuvrralaš oahppanteoriija

Lev Vygotsky (1896-1934) lei ruošša teoretihkkár. Son lei okta sis, guhte vuodđudii sosiokultuvrralaš oahppanoainnu vuodđojurdaga. Teoriija lea olu adnojuvvon pedagogalaš oktavuodain. Guovddáš ášši sosiokultuvrralaš teoriijas lea ahte dat kultuvra mas mánná eallá, mearrida sihke movt ja maid mánná oahppa máilmmi birra. Sosiokultuvrralaš teoriija mielde dáhpuhuvvá oahppan go mánná lea aktiivvalaš sosiálas ja gielalaš ovtasdoaimmamiin. Dat ii leat máná ovddasvástádus ávkkástallat máhtus ja kultuvrras mii birrasis lea, muhto dat lea servvodaga ovddasvástádus láidestit máná máhttoovdáneapmái. Oahppit sáhttet oahppat muhtin bargguid iešheanaláččat, muhto sáhttet maid oahppat eambbo ovtas earáiguin, ja erenoamážiid dakkáris geas lea gelbbolašvuoda ja máhtta bagadallat ohppiid sin oahppanproseassas. Oahpaheaddji doaimmá doarjjan ohppiide, dássážiigo oahppi ieš hálldaša máhtu. (Imsen 2014b: 184,

188-189, 192, 199.) Sosiokultuvrralaš oahppanteoriija mearkkaša ahte oahppi atná giela ja oassálastá sosiálalaččat earáiguin. Das leat earret eará kultuvra, giella ja servvodat guovddážis. (Eira 2018.)

Searvelanja holisttalašvuohta

Go oahppit besset konkrehtalaččat ja aktiivvalaččat bargat, de das lea váikkuhus oahppamii. Oahpaheaddjái lea dehálaš hutkat sihke praktihkalaš barggaid ja teoriija, vuoi oahpahusas šaddá variašuvdna. (Imsen 2014a: 61.) Juuso (2018: 12) čállá doaimma bokte oahppamis ná: “Boktá máná aktiivvalašvuođa go oahppi ieš beassá mearridit ja váikkuhit iežas oahppama. Oahpaheaddji láidesta ja doarju máná gávdnat iežas aktiivvalaš rolla oahppin”. Dakkár bargovuohki doarju visuálalaš oahppi (oahppá oaidnimiin), auditiivvalaš oahppi (oahppa gullamiin) ja taktiillalaš oahppi (oahppá gieđaguin guoskkaheami ja dahkama bokte) (Juuso 2018: 6).

Digitála oahpporeaidut

Dihtorat leat šaddan áigejuovdilis veahkkeneavvun servvodagas. Informašuvdna ja kommunikašuvdnateknologiija (IKT) lea anus eanas bargobáikkiin. Priváhta lea dihtorčállin áigejuovdil ja nu maiddái mátketelefovnnaid bokte. (Trageton 2009: 5.)

Multi-modealla dahje ovtastuvvon čálus lea go govva, jietna ja teaksta barget ovtas ja addet oppalaš ja viidát dieđu. Dat bargovuohki heive buohkaide, lea movttiidahtti ja dakkár bargovuogi sáhtta atnit vaikko guđe fágas. (Hermansen 2014: 1, 4.)

Digitála reaidu doarju ohppiid lohka ja čállima, ovdamearkka dihte govaid, čilgehusaid ja álkes giela bokte. Vuodđun dán bargovuogis lea árbevirolaš muitaleapmi. Dat mii lea miellagiddevaš digitála muitalusain lea, go dat bargovuohki sáhtta leat ávkkálaš ohppiide geat rahčet čállimiin. Sis lea maid vejolašvuohta ovdanbuktit juoidá ja lea muitaleaddji jietna klássalanjas seamma go earáin ge. Gievrras lohkiide maid lea dat bargovuohki ávkkálaš, sii šaddet hui vuđolaččat jurddašit teavstta birra, dan dihte go digitála muitalus ii galgga leat nu guhkki, sullii 2-4 min. (Henriksen 2017: 2,4-5.)

Ovdamearkkat manne dihtora lea ovdamunnin atnit čállinreaidun leat dát: lea álki lohkat čállosa, čállosa lea álki rievdadit, álki sirret sániid, bustávvagovva lea sullii

seammalágan go girjjis, bustávat leat rievttis guvlui, boallobeavddi bokte ohppet bustámaid, oahppit geat rahčet fiinmotorihkain lihkostuvvet, oanehis áiggis čállet guhkes teavsttaid, ja oččot buori vásáhusa go hálldašit čállima. (Trageton 2009: 10.) Go lea sáhka čállima birra skuvllas, de ferte vuhtiiváldit ahte čála ii leat dušše árbevirolaš čállin, muhto hálldašit iešguđetlágan čállin málliid digitála reaiduin (Lorentzen & Smidt 2009: 88). Digitála didaktihkka mearkkaša ahte oahpaheaddji rolla rievdá, go šaddá láhčit dili ohppiid aktiivvalaš oahppamii. (Johanson & Karlsen 2018: 14.)

Visuála doarjja

Sámi skuvllain lea Linkola dutkan sámegiela oinnolašvuoda. Son čilge ahte go sámegiella lea oidnosis, de dat doarju sámegiela geavaheami, nanne giela árvvu ja “(...) movttiidahtta ohppiid iešguđetlágan giellamáhtuin oahpahallagoahtit ja geavahišgoahtit sámegiela”. (Linkola 2015: 21.)

Sámegiella lea unnán čállojuvvon hámis oidnosis, danne galggašii earenomážit giella oidnot. Sámegiella ii leat nu oidnosis servodagas, danne galggašii sámegiella visuálalaččat klássalanjas ja maddái doarjut sámegiela oahpahasas. (Keskitalo 2017: 130.)

Sámegiella, lohkan ja čállin

Sámiidentitehta ja samevuoda seailuheamis lea gielas guovddáš mearkkašupmi ja daid oahppan, oahpaheapmi ja ovddideapmi leat dehálaččat, dannego sámegielat leat áitojuvvon. (Keskitalo & Määttä 2011: 31.)

Dutkosat čájehit ahte jus galgá muitit dan mii daddjojuvvo, de darvána muitui go čállá gieđain. Sáhttet leat čoavddasánit, sárgosat ja symbolat (Pettersen 2017).

3 Metoda ja eamiálbmot metodologiija

Dan kapihttalis čilgejetne makkár metodaidd moai letne atnán. Aubert (1985: 196) čilge ahte metoda lea bargovuohki, mainna čoavdá čuolmmaid ja fidne ođđa dieđu. Okta vuohki meroštallat dutkama ulbmila lea dadjat, ahte dutkan lea dihtomielalaš ja systemáhtalaš doaibma mainna gávdná ođđa dieđuid (Rasmussen 2014: 57). Leat iešguđetlágan vuogit movt dutki sáhtta dutkat. Rasmussen (2014: 57) čilge ahte danne ferte dutki välljet, makkár metodat heivejit dutkančuolmma lahkoneapmái ja čoavdimii. Metoda lea reaidu mii lea dárbbaslaš go galggat čađahit dieđalaš dutkanbarggu (Holme & Solvang 1998: 13).

Eamiálbmot metodologiijas lea guovddáš oassi munno dutkamis ja áigo oanehaččat čilget maid dat mearkkaša. Metodologiija lea guorahallan, mas dutki ferte välljet makkár metoda áigu geavahit go dutká, movt lahkonnaddá diehtoaddiid ja movt dutki čielggada juoidá. Dát vuogit šaddet geavahuvvot, jus dutki galgá oažžut dutkanbohtosiid. (Kuokkanen 2009: 184.)

3.1 Kvalitatiiva dutkanmetoda

Munno barggus lea kvalitatiiva dutkanmetoda, ja kvalitatiiva dutkanmetodas lea okta oassi maid gohčodit narratiiva metodan. Moen (2015: 87-88) čilge ahte narratiiva sátni boahdá greikkagiela vearbbas “narrare”, mii mearkkaša *muitalit*. Son namuha maid ahte narratiiva metodas lea ulbmil fuomášuhttit ja loktet diehtoaddi perspektiivva ja mitalusa. Diehtoaddit leat munnuide mitalan iežaset eallinmitalusaid. Eallinmitalus lea movt olmmoš mitala iežas eallima dahje dušše välljejuvvon osiid eallimis. Dakkár dutkosiin dutká dutki iešguđetlágan aspeavttaid, fáttáid ja perspektiivvaid makkár eallinoaidnu ja identitehta olbmui lea. (Johansson 2005: 23.) Hirvonen (2003: 17) čállá ahte metodalaččat narratiiva dutkan dahká vejolažžan fidnet dieđu olbmo persovnnalaš vugiin vásihit iežas eallima.

Go ságastalaime dihto diehtoaddiiguin dutkamis, de geavaheimme narratiiva metoda. Munno mielas lea hui beroštahti go munno máttut leat seailuhan njálmmálaš árbevieru buolvvas bulvii. Dan dihte háliideimme ságastallat diehtoaddiiguin iežame fáttá birra, háliideimme gullat sin persovnnalaš mitalusaid ja manne min máttut leat seailuhan dán árbevieru čuđiid jagiid čađa.

Hirvonen (2003: 17) muitala ahte diehtoaddiid vásáhusat ja muitalusat veahkehit maiddáí dutki ja dutkamuša geavaheaddji meroštallat iežas áigumušaid ja árvvuid. Son deattuha maid ahte subjektiiivvalaččat vásihuvvon ášši sáhttá šaddat almmolažžan ja lasihit ipmárdusa.

Munno mielas orui lunddolaš välljet narratiiva metoda go dutkkaiime njálmmálaš árbevieru, ii orron heiveme strukturerejuvvon jearahallama čađahit, go dat sáhttá dagahit eahpelunddolaš dili. Rabas ságastallan lea dakkár vuohki, mas mii ságastallat fáttá birra, ovdamearkka dihte sáhtte láidestit ságastallama diehtoaddiide nu, ahte muitaletne makkár diiddat ja sátnevádjasat munnuide leat oahppásat, ja dieinna lágiin láidestit ságastallama diehtoaddiide.

3.2 Dáhtaid čilgehus

Dáhtačoakkáldagas leat rabas ságastallamat, jietnabádden, oassálasti áican ja loggačállin (gč. tabealla 1).

Oppalaš govva metoda geavaheamis

Dáhtaid háhkan/ movt	Ságastallama fáttát	Čohkkenmetoda
1. Lávvoságastallan	Makkár diiddat ja sátnevádjasat leat leamaš anus, movt, manne ja masa?	Jietnabádden, Oassálasti áican, loggačállin
2. Gievkkanbeavde-ságastallan	Anát go diiddaid ja sátnevádjasiid, makkár, movt, manne ja masa? Leat go diiddat ja sátnevádjasat leamaš oassin du mánnávuodas? Leat go atnán diiddaid ja sátnevádjasiid árgabeaivvis?	
3. Skuvlaságastallan	Movt skuvllas barget diiddaiguin ja sátnevádjasiiguin? Movt livččet háliidan bargat?	

	Movt du oaidnu lea? Makkár oassi dat lea du árgabeaivvis?	
--	---	--

Tabealla 1: tabeallas boahtá ovdan movt letne dáhtaid háhkan, ságastallama fáttát ja movt letne čohkken materiála.

3.2.1 Diehtoaddit välljen ja lahkoneapmi

Moai finaime ovttá eallilan olbmo guossis, guhte dovdá olu olbmuid. Gulaskuttaime sus olbmuid geat leat čeahpit muitalit, geain lea ipmárdus diiddaide ja sátnevádjasiidda sámi birrasis, ja geat atnet árvvus daid. Muhtin diehtoaddit, geat serve prošektii, leat munno fuolkkit. Utsi (2019a: 36) čilge ahte diehtoaddi luohtá sutnje, go son lea dat dutki, go sus ja diehtoaddis lea gaskavuohta ovdalaččas. Sohka ja fuolkevuolta mearkkaša olu sápmelaččaide dutkandilálašvuođas. Stoor (2007: 24) oaivvilda ahte lea ovdamunni jus dutki dovdá báikki vieruid ja historjjá. Báikki olbmot dovdet su, eai ge dárbbas oahpásnuvvat áibbas amas olmui. Aikio lea maid iežas dutkamis välljen diehtoaddiid, geaid dovdá bures ovddežis. Son čilge ahte son välljii sin, vai ášši guorahaladettiin ipmirda bures sin ovdanbuktimiid ja dan dieđu fáhtešii seamma ládje go diehtoaddit ieža dan oaivvildedje. (Aikio 2010: 20.)

Moai letne välljen ahte diehtoaddiin lea iešguđetlágan duogáš, ahki, sohkabealli ja ahte buohkat leat guovdageaidnulaččat. Moai letne persovnnalaččat deaivvadan diehtoaddiiguin.

Munnos leat golbma iešguđetlágan joavkku: vuorrasit olbmot, váhnemat ja oahpaheaddjit. Dutkosii serve oktiibuot ovcci diehtoaddi ja sii leat buohkat guovdageaidnulaččat. Lávvoságastallama diehtoaddit almmuhuvvojit, dan dihte go WINHEC (2019) gáibádusaid vuodul galgá árvvusatnit eallilan olbmuid “respect for the elders”, ja daid gáibádusaid vuodul letne árvvusatnán báikkálaš vuorrasit olbmuid ja gudnejahtán sin máhtu. Eará joavkkuid diehtoaddit anonymiserejuvvojit. Joavkkuin leat iešguđetlágan fáttát ja báikkit gos jearahallamat čađahuvvojit (gč. tabealla 2). Letne kategoriseren joavkkuid, maid gohčodetne ná:

Tabealla 2: Oppalaš govva diehtoaddiin

Joavku 1:	
Lávvoságastallan	
Jussen Ánte Mihkkal/Mikkel Andersen Eira	75 jagi
Fimben Áillu Gáren/Karen Ellen Marie Aslaksdatter S. Utsi	76 jagi
Lásse Joavvna Ásllat Ánte/Aslak Anders J. Gaino	66 jagi
Joavku 2:	
Gievkkanbeavdeságastallan	
Váhnen A	20-30 jagi
Váhnen Á	40-50 jagi
Váhnen B	80-90 jagi
Joavku 3:	
Skuvlaságastallan	
Oahpaheaddji A	30-40 jagi
Oahpaheaddji Á	50-65 jagi
Oahpaheaddji B	50-65 jagi

WINHEC (2019) gáibádussan lea maid ahte dutki galgá geahččalit hukset oktavuodaid, ovttasbargovuogádagaid ja -proseassaid, vuoi gulahallan ovdána máilmmálaččat. Dan dihte letne válljen viidát gulahallat. Gulahalle vuorrasiiguin, váhnemiiguin ja oahpaheddjiiguin ja nu moai ovtta ládje dego hukseje šalddi diiddastallamis gitta skuvlii. Munnos leat iešguđetlágan diehtoaddit ja sin bokte besse diehtit mii diiddastallan dan árgabeaivvis lea, movt olahuvvo ruovttus, movt olahuvvo skuvllas ja maid váhnemat jurddašit dan birra.

Munnuide lei hui mávssolaš oažžut buori oktavuoda diehtoaddiiguin, danne háliideimme fitnat sin guossis ovdalgo čađaheimme ságastallamiid. Chilisa (2012: 118) čilge vugiid mat veahkehit hukset buori oktavuoda diehtoaddiiguin, árvvusatnin ja vuollegašvuohta leat guovddázis buori oktavuodas. Utsi (2019a: 36) čállá ahte sámi servodagas lea vuollegašvuohta čadnon olmmošvirrui. Dán árvvu dovde ieža maid bures ovdalaččas ja aniime muittus dan go manaima diehtoaddiid lusa, beaivvi dahje

beivviid ovdalgo čađaheimme ságastallamiid. Munno mielas lei dat hui ávkkálaš vuohki dutkama olis go beasaime oahpásnuvvat diehtoaddiide. Sii šadde eambo oadjebasat searvat dutkamii ja sii besse maid ráhkkanit ságastallamii. Mii devddiimet šiehtadusaid ja diehtoaddit besse gullat ahte sii sáhttet geassádit barggus, jus fuomášedje ahte eai háliidan searvat. Moai leimme digaštallan ja gávnahan ahte ean fina oahpaheddjiid luhtte guossis beivviid ovdalgo čađaheimme ságastallama. Jurddašeimme ahte sii leat juo hárlánan dasa ahte muhtomin eai beasa ráhkkanit bargui mii lea vuordimis. Moai aŋkke vásiheimme, ahte sidjiide bođii nu fáhkka dát ságastallan go eai lean beassan ráhkkanit dasa. Jáhkke sivvan dasa go ságastallan ii lihkestuvvan nu bures lei dat, go ean lean fitnan sin luhtte/guossis ovdal ságastallama.

3.2.2 Ságastallama vuogit, ráhkkanepmi ja čađaheapmi

Moai áigguime čadahit lávvoságastallama darfegoađis Guovdageainnu gilišiljus. Leimme ovdagihtii šiehttan gilišilju hoavddain ahte sáhttit go čadahit ságastallamiid doppe, muhto go finaime geahččame darfegoađi, de fuomášeimme jodánit ahte darfegoađis ledje unnán duorggat. Muoraid ja duljiid livččiime šaddan ieža váldit fárrui dan beavve go ságastallan čadahuvvo. Doppe lei olu muohta nu ahte livččiime ádjánan máŋga beavvi goaivut vai goastat vázzit. Munnos rievddai jurdda, ja mearrideimme čadahit ságastallama lávus Sökkislettas. Leimme hui duhtavaččat báikkiin, lávvu lei bures durgejuvvon ja doppe ledje olu duoljit. Lávvu lea anus turistema oktavuodas, dat lea viiddis ja doppe lea buorre sadji. Dan báikkis gos dat lávvu lea, doppe leat maid hearggit. Buot munno vuorrasit diehtoaddit leat boazodollui gullevaččat ja jurddašeimme ahte go besset oahpes dilis ságastallat de dat addá sidjiide oadjebasvuoda. Leimme idđes juo dahkan dola vai lávus lei liekkas go diehtoaddit bohte. Leimme maid ovdagihtii mearridan ahte munno diehtoaddit galget čohkkát gurut bealde lávus, ja moai ges olgeš bealde. Diehtoaddit Fimben Áillu Gáren ja Jussen Ánte Mihkkal čilgeba lávu čohkkánortnega birra ná:

“Eamit lea boaššus, isit uvssogeahčen, ja smávit mánát gasku loaiddu. Boarrásit mánát, biiggát ja reanngat galget nuppe bealde, olgeš bealde čohkkát” (Fimben Áillu Gáren ja Jussen Ánte Mihkkal)

Henriksen (1999: 10) čilge ahte sihke olbmui ja beatnagiin lea dihto sadji loaiddus goabbat bealde árrana. Nu maiddái lea mearri gokko guossit galget čohkkát. Son čállá maid earret eará ahte goađi eamit galgá čohkkát gurut bealde boaššus. Nuppe bealde boaššu čohkká goađi isit. Dasto lea mánáin ja eará fulkkiin mearresadji. Reaŋgat ja guossit galget čohkkát uvssoha bealde.

Diehtoaddiin ja gáldus leat erohusat lávu čohkkánortnega birra. Munnos lea dat ipmárdus ahte dat rievddada báikkis báikái, ja sogas sohki. Ieža letne oahppan dan seamma maid diehtoaddit čilgeje.

Moai leimme ovdagihtii ráhkadan dutkanfáttáid buot joavkkuide ja dat galggai munnuide doaibmat veahkkereaidun. Buot joavkkuide leimme hábmen seammasullasaš dutkanfáttáid. Válljiime dutkanfáttáid mat ledje relevánttat čalmmustahttit munno prošeavtta dutkangažaldagaid. Narratiiva ságastallama ulbmil lea oažžut diehtoaddi vásáhusaid iežas eallimis. Dakkár vuogis ii galgga dutki bissehit dahje stivret ságastallama, muhto guldalit (Trost 2010: 49).

Moai čáliime notáhtaid maŋgel ságastallamiid, mas árvvoštalaime diehtoaddiid oassálastima ságastallamii ja movt orui manname. Notáhtaide letne čállán iežame fuomášumiid, jurdagiid ja áicamiid birra. Ságastaladettiin bagadalliiguin ja eará olbmuiguin, de letne maid čállán notáhtaid mávssolaš dieđuid oktavuođas. Transkriberedettiin ja analysedettiin bohte ođđa fuomášumit ja jurdagat, ja dain čáliime maid notáhtaid.

Buot joavkkuid ságastallamat čađahuvvo ođđajagimánus. Báiki ja áigodat váikkuhit diehtoaddi dieđuide, ovdamearkka dihte jus ságastallan čađahuvvo skábman buolašin, de ii soaitte diehtoaddi muitit diiddaid ja sátnevádjasiid mat adnojit giđđat ja geasset (Trost 2010: 49).

Lávvoságastallan

Vuosttaš joavkkus ledje vuorrasit olbmot. Vai ságastallan galggai mannat njuovžilit ja vuoi diehtoaddit dovde iežaset oadjebassan, de leimme moai välljen bovdet golbma diehtoaddi lávvoságastallamii (gč. govva 2). Lávvu lea munnuide maid oahpis ja doppe dovde iežame oadjebassan. Henriksen (1999: 9) čilge ahte sámevuođa čielgaseamos mearkan lea lávvu, dan lea álki sirddašit ja lea čadnon boazodoalu kultuvrii. Diehtoaddit leat bajásšaddan lávus ja sii leat maid diiddaid bokte oahppan movt lávus galgá láhttet.

Govva 2. Lávvoságastallama diehtoaddit, Jussen Ánte Mihkkal, Lásse Joavvna Ásllat Ánte ja Fimben Áillu Gáren. Govven: Inger Marlene Eira.

Gievkkanbeavdeságastallan

Nuppi joavkkus ledje váhnemat. Moai leimme mearridan ahte áigguime hupmat váhnemiiguin geat ieža leat bajásgešson diiddaiguin ja sátnevádjasiiguin ja geat atnet daid árgabeaivvis. Moai ságastalaime golmmain váhnemiin iešguđetge agis. Dan oktavuodas vulggiime guossái váhnemiid lusa. Váhnenjoavkkus ságastalaime ovttá olbmuid hávális. Ruoktu lea diehtoaddiid oadjebas báiki, mii sáhtá dagahit ahte ságastallan ovdánii njuovžilit.

Skuvlaságastallan

Goalmát joavkkus ledje oahpaheaddjit ja dan ságastallama čadaheimme skuvllas. Oahpaheaddjit ledje maid iešguđetge agis ja čadaheimme sihke individuála ja joavkoságastallama. Dan jovkui letne maid válljen olbmuid geat dovdet ja dihtet mat diiddat ja sátnevádjasat leat. Joavkoságastallamis letne ságastallan guoktásiin geat leaba guhká bargan skuvllas.

Moai báddiime buot ságastallamiid maid čadaheimme digitála báddenrusttegiin ja transkriberiime daid maŋnel. Dáinna lágiin sáhtte čállošis čájehit juste maid olbmot leat ságastallamis dadjan. Buot joavkkuid ságastallamiin sihkarastiime ahte buot diehtoaddiid jienat galge gullot bures. Munnos ledje máŋga báddenrusttega sihkarvuoda dihte. Lávvoságastallamis leimme bidjan báddenrusttega sihke boššui ja loidui. Leimme bures ráhkkanan ovdagihit. Ean lean váldán báhpiriid mielde, vai

ságastallan galggai mannat nu njuovžilit go vejolaš, ja vai diehtoaddit galge dovdat lunddolaš ja oadjebas dili. Munnos ledje dutkanfáttát maid geavaheimme vuolggahit ságastallamiid. Jus ságastallan orui bisáneame, de moai lasiheimme diiddaid ja sátnevádjasiid maid ieža diidiime ja nu de ságastallan ain jotkkii viidásit. Dies fuomášeimme man ávkkálaš lea go munnos lei ovdalaččas máhttu ja ipmárdus fáttás. Dárkilis guldaleaddji ja čeahpes ságastalli máhttu lea stuora veahkkin dutkái ja seammás bidjá su dillái, goas su eallinvásáhusat šaddet sutnje dutkanmateriálan, mii skáhppojuvvo eallima áigge (Porsanger 2007: 92). Lávus moai vuoššaiime gáfe ja guossoheimme herskuid. Jurdda lei oažžut diehtoaddiid lunddolaččat mitalit iežaset vásáhusaid ja dáhpáhusaid. Gievkkanbeavdeságastallama čađaheimme váhnemiid ruovttuin ja sáгат jorre de maid go leimme jáddadan báddenrusttega, muhto ean leat dutkamis geavahan dakkár dieđuid maid gulaimme luovosságastallamiin gáffebeavddi guoras.

Skuvlaságastallama čađaheimme klássalanjain. Skuvllas čađaheimme sihke individuála ja joavkoságastallama. Sihke joavko- ja individuálaságastallamin leat buorit ja heajut bealit. Rasmussen (2014: 76) čilge Halvorsen čilgehusa mielde ahte dá lea vuohki mii geavahuvvo go háliida oažžut ovdan lateanta doaladumiid, kollektiiva oaiviliid dahje háliida čuvgehit konteavstta mas oaivilat leat čuožžilan. Dehálaš ovdamunni lea ahte oassálastit sáhttet ákkastallat guhtet guimmiideasetguin, lasihit guhtet guimmiideaset ságaide ja ovdamearkka dihte ovttas muittašit muhtin dáhpáhusa. Individuála ságastallamis ges sáhtta hupmat rahpaseabbo go ii dárbbas váldit vuhtii maid earát oaivvildit áššis ja eai dárbbas ákkastallat nuppiin olbmui. (Rasmussen 2014: 76). Joavkoságastallamis leigga guovttis geat leaba guhká bargan oahpaheadjin. Ságastallamat biste oktiibuot sullii logi diimmu. Ságastaladettiin lei munnos maid bargun áicat, oassi mii galggai addit veahkkedieđuid materiála čohkkemis. Ságastallama áigumuššan lei oažžut diehtoaddiin ollu dieđuid dáid dutkanfáttáid birra maid leimme guorahallame. Moai divttiime sin ráfis humadit iežaset vásáhusaid birra, ean ge bissehan sin.

Kvalitatiivvalaš ságastallama áigumuššan lea oččodit mánggabealálaš ja valljugas dieđuid (Kvale & Brinkmann 2010: 21).

3.2.3 Transkriberen ja analisa metoda

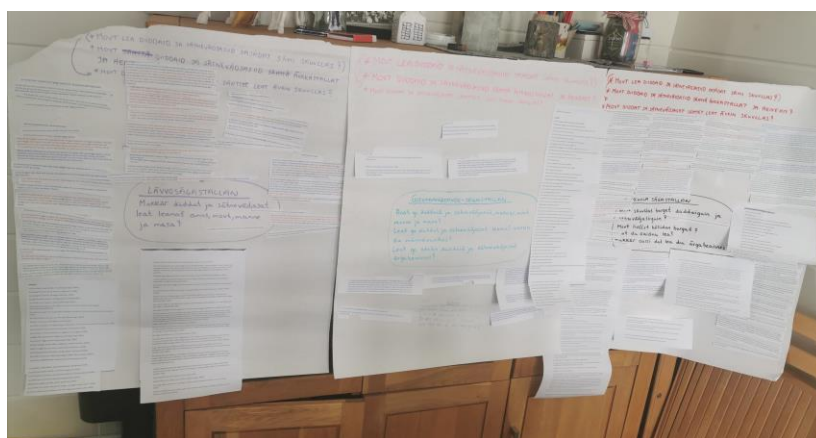
Maŋnel go leimme geargan ságastallamiin, de ledje olu dieđut čohkkejuvvon. Moai álggiime transkriberet moadde beaivve maŋnel ságastallamiid, ja fuomášeimme man ávkkálaš lei ođđasit gullat jietnabáttiid. Doppe ledje olu dieđut, maid ean lean šat muitime. Transkriberemis čáliime riehtačállinvuohkáii, ja transkriberime joavkkuid mielde. Bijaimme ivnniid ja kodiime vai álkidahtii analyserema. Letne transkriberen nu dárkilit go munno mielas lea leamaš dárbu dán prošeavtta fáttáid ja analyserema várás. Ean transkriberen ságastallamiid mat eai guoskan munno dutkanfáttáide nugo ovdamearkka dihte bottuid, boagustemiid, jienaid ja ságaid main ii orron mearkkašupmi. Ravna (2019) čállá iežas masterčállošis ahte McCarthy mielde hállet olbmot duohta sártnodeamis dávjá oktiinjálmmiid, ovdamearkka dihtii sáhtá nubbi sártnodeaddji dievasmahttit dan maid nubbi lei áigume dadjat. Dávjá sáhtá maiddái nubbi sártnodeaddji, dat gii guldala, addit máhcahagaid nuppi sártnodeaddji háladettiin, ovdamearkka dihtii ovdanbuktit jienaid ja sániid nugo ``hm`` ja ``juo``. Dan vásiheimme ieža maid dain joavkkuin mas ledje moattis mielde ságastallamiin.

Analyserenproseassas guorahallá dutki dutkanmateriála nu ahte šaddá vejolaš vástidit dutkangažaldahkii (Ravna 2019: 30). Moai letne välljen analisa metodan kvalitatiiva sisdoalloanalysa, dan dihte go munnos leat mearriduvvon fáttát joavkoságastallamiidda. Eallinmuitalusat sáhttet leat rahpasat, danne háliideimme veháš stivret ságastallamiid fáttáid vuodul ja dan dihte lea munno mielas sisdoalloanalysa rievttis vuohki.

Sisdoalloanalysa lea movt systemáhtalaččat čilget almmustahtti sisdoalu muhtin cealkámušas. Sisdoalloanalysa lea koden, kategoriseren ja kategorijat. Go kodet teavstta oavilsisdoalu kategorijáide, de bohtá ovdan man dávjá dihto fáttát namuhuvvojit teavsttas, ja de sáhtá buohtastahttet man dávjá joavkkut ovdanbuktet dan seamma. Koden ja kategoriseren álkidahtá guhkes transkripšuvnnaid, dan dihte go de beassá čuoldit eret cealkámušaid mat eai oro doallevaččat dutkanfáttáide ja dutkančulbmii. (Kvale & Brinkmann 2010: 210.)

Buot joavkoságastallamiin ledje iešguđetlágan fáttát ja moai sirriime joavkkuid fáttáid mielde. Govas 3 oainnát makkár vuohki munnuide doaimmai. Ráhkadeimme

plakáhtaid mas letne koden, systematiseren sisdoalu fáttáid mielde, ja kategoriseren diehtoaddiid dieđuid. Go dainna leimme geargan, de lei álkit juohkit materiála unnit osiide, ja ohat minstariid vai proševtta bohtosat ihtigohte. Dainna vugiin lei álki bargat, dan dihte go dieđut ledje čadat oidnosis čálidettiin. Plakáhtat govvide materiála nu ahte oaččuime čielga gova materiálas, sitáhtat bohte bures ovdan. Moai beasaime dulkot sisdoalu ja gaskanearne digaštallat: maid materiála muitala munnuide? Makkár vástádusa addá materiála munno dutkangažaldahkii? Go de gearggaime digaštallamis, de fuomášeimme ahte lei dárbbášlaš rievdadit nuppi dutkangažaldaga. Dakkár plakáhtat leat sihke systemáhtalaččat ja kreatiivvalaččat.

Govva 3. Plakáhtta. Tevdnen ja ráhkadan: Inger Marlene Eira ja Anna Margrethe B. Hætta.

3.2.4 Ehtalaš árvvoštallamat

Olles dutkanproseassas lea dárbu árvvoštallat ehtalaš beliid, sihke dalle go hábme dutkangažaldagaid, ságastallamiid čađaheamis ja go hábme šiehtadallamiid. Munno barggus lea dutkanfáddá ja -metodat buktán ehtalaš árvvoštallamiid ja ehtalaš válljemiid guovddázii. (Rasmussen 2014: 80.)

Munno masterdutkanmuš lea dieđihuvvon Norgga dutkandáhta guovddázii -NSD (Norsk senter for forsknings data, 2019), dan dihte go letne dutkan olbmuid eallinmuitalusaid. NSDas leat čielga gáibádusat maid dutki ferte čuovvut, dat guoská erenoamáziid diehtoaddiid anonymitehtii. Moai letne iežame čállošis suodjalan gievkkanbeavdeságastallama ja skuvlaságastallama diehtoaddiid dakko bokte ahte sohka bealli ii boađe ovdan čállošis ja ahki ii spesifiserejuvvo. Moai dárbbášeimme maid jearrat dutkanlobi,

dan dihte go letne bádden buot diehtoaddiid ságastallamiid ja geavaheimme jietnabáddenrusttega.

Sámi allaskuvla čuovvu WINHEC (2019) (World Indigenous Nations Higher Education Concoortium) dutkangáibádusaid, ja moai letne daid čuvvon. WINHEC lea eamiálbmot alitoahpahusa fierpmádat, mas Sámi allaskuvla lea miellahttun.

Šiehtadallamat

Moai leimme ovdagihtii šiehttan diehtoaddiiguin deaivvademiid. Diehtoaddit ožžo njálmálaččat čielga ja dárkilis čilgehusa masa sin dieđut galge čohkkejuvvot. Gievkkanbeavdeságastallama joavkkus lei eallilan diehtoaddi ja suinna leimme ovdagihtii šiehttan ahte su namma ii almmuhuvvo. Moai leimme ráhkadan šiehtadusa diehtoaddiide, mas boahťá ovdan ahte ságastallamat báddejuvvojit, vuoi sáhtte maŋgel sihkkarastit diehtoaddiid dieđuid. Šiehtadusas boahťá maid ovdan masa čohkkejuvvon materiála adnojuvvo ja ahte dat vurkojuvvo munno hálddus. Materiála atnimii gusket dábálaš personsuodjalusnjuolggadusat Diehtoaddit galget čállit vuollái miehtancealkámuša, mas addet lobi geavahit iežaset addin dieđuid masterčállosii. Lea maid šihttojuvvon ahte lávvoságastallama diehtoaddit almmuhuvvojit namain ja eará joavkkuid diehtoaddit anonymiserejuvvojit. Galge duššadit jietnabáddemiid prošeavtta loahpas. Diehtoaddit besse diehtit ahte čohkkejuvvon dieđut almmuhuvvojit almmolaččat ja sii sáhttet geassádit jus eai hálit searvat. Jus transkriberema vuolde letne eahpesihkkarat ságastallamiin, de sáhtte váldit oktavuoda singuin ja čiekŋudit áššiide. Dáikko bokte letne maid čuvvon WINHEC (2019) gáibádusaid, go das lea sáhka miehtamis ja geassádeames.

Iežame sajádat

Moai letne bajásšaddan dutkanguovllus, ja dovde dutkanguovllu bures. Munnos lea sámeigiella eatnigiellan ja letne mánnávuoda rájes jo gullan diiddaid ja sátnevádjasiid lagasbearrašis, ruovttus ja meahcis. Dat lea dagahan ahte letne lunddolaččat atnán diiddaid ja sátnevádjasiid ságastaladettiineame iežame mánáiguin.

Munno áigumuš lea guorahallat áššiid nu movt navde sápmelaččat guorahallet áššiid (Aikio 2010:17). Guorahallat iežame kultuvrra mearkkaša ahte munnos lea kulturipmárdus ja ahte munno eallinvásáhusat addet munnuide ipmárdusa fáddái maid

dutke. Seammás munno eallinhistorjá doalvu munno dihto sajádahkii olmmožin ja dutkin. (Rasmussen 2014: 83.)

Dutkiposišuvnnas earuhuvvojit siskkáldas dutki ja olggobealde dutki. Moai letne dán dutkamušas siskkáldas dutkit, dannego letne bajásšaddan dutkanguovllus, sámegiella lea min oktasaš giella, ja dovde báikkálaš árbevieru (Porsanger 2007: 50). Siskkobealde dutkin leat muhtin buori bealit: vuosttažettiin dan ahte dovde báikkálaš olbmuid, dihte makkár gažaldagat sáhttet leat áigeguovdilát ja dehálaččat servvodahkii. Nubbi mávssolaš oassi lea giella, hupmat seamma giela go diehtoaddit. Gielas lea olu dadjamuš ja giela bokte bohtet áššit, mat čatnasit kultuvrii ja identitehtii. Munno barggu livččii leamaš váddásit čađahit vierisgillii dan dihte go munno fáttás leat nu olu sánit ja doahpagat sámegillii mat eai gávdno vierisgillii. Muhtin ovdamearkkat leat lávvosánit nugo boaššu, loaidu, árran, soggi, lávvoriggi, cakkít jna. Jus dieid sániid galgá jorgalit dárogillii, de šaddá dat okta sátni olles cealkkan. Go jorgala giela eará gillii, de sáhtá dát váikkuhit čállosa jáhkehahttivuođa (Utsi 2019a: 38).

WINHEC (2019) gáibádusain deattuhuvvo báikkálaš giella, mii dán barggus lea sámegiella. Gielas lea stuora váikkuhus gulahallamii ja mearkkašumi oktavuodas. Go munnos dutkin ja diehtoaddin lea oktasaš giella, de dat nanne dutkama jáhkehahttivuođa.

Olggobealde dutki sáhtá oanehaččat čilget ná: dutki ii dovdda báikkálaš árbevieru, giela ja kultuvrra. Go olggobeale dutkit eai dovdda kultuvrra ja giela, de lea dáhpáhuvvan ahte sis leat leamaš boasttu čuoččuhusat sámiid ektui. (Pasanen 2020.)

Oahpes olbmuid ja fulkkiid dutkamis leat buori bealit, muhto sáhttet maid leat hástalusat. Dutki ferte leat diđolaš makkár rollas lea, gullat áššiid dutki beļjiin. Seammás ferte muitit ahte munnuide lea dehálaš dutkin suodjalit ahte ean čalmmehuva, ja ahte munno sajádat servodagas ii váikkuht negatiivvalaččat dutkamuša bohtosiidda. Go ságastallamiid galgá čađahit, de sáhtá leat ovdamunni jus dovdá diehtoaddiid ovdalaččas. Ságastallan manná de lunddolaččabut, nugo Nystad (2003: 36) čállá: dutki ja diehtoaddi relašuvdnii váikkuhit giella, báiki ja ságastallama jođiheapmi. Go dutki máhtá birra giela, symbola anu ja vieruid, de addá dutkái ja diehtoaddiide vejolašvuođa gulahallat. (Balto 1997:71). Ságastallamiid čađaheamis vásiheimme ahte diehtoaddiin lei luohttamuš munnuide dan dihte go leat gullevaččat seamma báikái.

Maŋemus jagiin lea leamaš olu sáhka eamiálbmogiid gaskkas dutkanetihka birra ja dan birra movt álbmogat ja servvodagat galggašedje ieža beassat váikkuhit dasa makkár dutkamuš sin gaskkas čađahuvvo ja movt dat geavahuvvo. (Pasanen 2020.) Sámiid ja álgoálbmogiid diskurssas lea dájvja leamaš guovddážiis dat, ahte servodat galgá oažžut juoidá ruovttoluotta go dutkit guorahallet servodaga ja dan ássiid. Dutki ii galgga dušše viežžat dieđuid. Son galgá maid ovttasbargat servodagain ja juogadit dieđuid servodaga lahtuiguin. (Smith 1999: 24–25)

WINHEC (2019) gáibádusain gáibiduvvo ahte dutki lea mielde hukseme máhtu dán servodahkii maid dutká. Moai áigo máhcahit dieđuid ruovttoluotta dutkanservodahkii. Moai leimme áigon bovdet buot diehtoaddiid mastersemináarii, muhto Corona-dávdda dihte ii lean vejolaš bovdet sin ja váivašuvve dainna. Jus bovdejit logaldallat Sámi allaskuvllas masterbarggu birra, de sáhtte diehtoaddiid bovdet logaldallamii. Moai áigo sáddet dutkanbohtosiid digitálalaččat sidjiide geat hálldašit digitála reaidduid ja earáide ges riŋget, vuoi sis lea vejolašvuohta váikkuhit jus letne boastut dulkon áššiid. Dakko bokte sáhtte moai dutkin ovdánit, ja nu maid dai sáhttet munno diehtoaddit oahppat ja ovdánit. Dovde stuora ovddasvástádusa ja geatnegasvuoda buktit fas ruovttoluotta oasi dieđus, maid letne čohkken.

Sámi allaskuvllas leat leamaš oahpaheaddjeoahpu fágabargit ja guosselogaldallit dehálaččat masteroahpu áigodagas ja singuin letne beassan árvvoštallat iežame rolla dutkin. Singuin letne maid beassan maŋjel logaldallamiid gulahallat e-poastta bokte.

4 Bohtosat - diehtoaddiid eallinmuitalusat

Dán kapihttalis ovdanbukte dutkamuša bohtosiid, diehtoaddiid eallinmuitalusaid. Álggahetne tabeallain mas ovdanbukte diehtoaddiid diiddaid ja sátnevádjasiid. Moai letne gáržžidan tabealla, mildosis lea ollislaš tabealla. Dán tabellii letne ovdanbuktán seammasullasaš diiddaid ja sátnevádjasiid, maid guhtege joavkkut muitalit.

Tabealla 3:s ovdanbukte buot joavkkuid diiddaid ja sátnevádjasiid. Gievkkanbeavdeságastallamis ja skuvlaságastallamis muitaledje diehtoaddit seamma diiddaid ja sátnevádjasiid, dan dihte ean čále guhte diidda/sátnevádjasa lea guhtege sis muitalan.

Tabealla 3: Diehtoaddiid diiddat ja sátnevádjasat

Lávvoságastallan	Gievkkanbeavdeságastallan	Skuvlaságastallan
Jus dolain stoahká, de šaddá miessi čalbmetbeallái (MAE).	Dolain ii galgga stoahkat, šaddá boazu čalbmetbeallái.	Jus dolain stoahká, de áigu dus čalmmehuvvat boazu dahje beana.
Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du (AAG).	Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du	Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du.
Jus gákthealbmi jorgasa, de áiggut gielistit (AAG & MAE).	Jus holbi jorgasa, de áigu gielistit.	Jus gákthealbmi jorgasa, de áiggut gielistit.
Jus diimmu addá nubbái skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuoda (MAE).	Jus diimmu addá skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuoda.	Jus diimmu addá skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuoda.
Jus gahčahat niibbi láhttái, de boahtá dievdoolmmoš guossái (AAG).	Jus niibbi gahčaha láhttái, de boahtá nealgedievdoolmmoš guossái.	Niibi gahččá láhttái, boahtá guossi.
Njuovččageaži ii galgan borrat, šaddá gielis (AAG&MAE).	Jus njuovččageaži borra, de áigu gielistit.	Njuokčamis ii galgga borrat dan geaži, šaddá gielis.
Jus láhtti lea gušteme, de galgá julggiid loktet, vai ii šatta boaresbárdni /boaresnieida (AAG).	Jus láhtti lea gušteme, de galgá julggiid loktet. Muđui šaddá boaresnieidan/boaresbárdnin.	Jus láhtti lea gušteme, de galgá julggiid loktet. Muđui šaddá boaresnieidan/boaresbárdnin

Jus gáibbi borrá, de bisána irgi gáibenjárgga duohkái (MAE).	Jus borat gáibbi, de áigu irgi dahje moarsi mannat gáibenjárgga duohkái.	Jus borat gáibbi, de áigu irgi dahje moarsi mannat gáibenjárgga duohkái.
Ii galgga olgun guovlat láse ráigge sisa, gullá jápmasága. (MAE).	Jus láse ráigge guovlá sisa, de áigu gullat jápmasága.	Jus láse ráigge guovlá sisa, de áigu gullat jápmasága. (Fiidnát vuogi: manná hejot).
Jus mánát vácce maŋálas, de gullá jápmasága (MAE).		Jus mánát vácce maŋálas, de gullá jápmasága (fiidnát vuogi, áigu muihtojuvvat).
	Jus buollan biepmu borrá, de šaddet čáppa mánát.	Jus buollan biepmu borrá, šaddet čáppa mánát.
	Jus suovva manná muhtima guvlui, de dat olmmoš lea bivnut.	Jus suovva bohtá du guvlui, áiggut riggut.
	Guossái njoarat ieš gáfe, vai it atte iežat lihku nubbái. Alccat njoarret ovddemus gáfe, vai it atte iežat lihku.	Vuosttaš gohpu galggaat ieš juhkat, vai bissu rikkisin
Rievttis guvlui durget, muđui oažžu moarsi/ eamit ruovttu máná. Dahje čoavjjet reito (AAG&MAE&KEMU).	Durget galgá rievttis ládje, muđui oažžu ruovttu máná, dahje čoavjjet reito.	
Go muoraid suhppe lávuvui, gierragat eai galgga árran guvlui. Seamma mearkkašupmi go durgemis (AAG).	Muoraid ii galgga suohpput gierragiid ovddas, máddagiid árran guvlui. Vai ii oaččo ruovttu máná.	
Guhkes muorat leat láikki olbmo muorat (MAE).	Guhkes muorat, láikki olbmo barggut.	
Jus goađis velohallá ja ceakkuhalat julggiid, láikkis olbmo mearkkat (MAE).	Ii galgga gilgat, láikkis olbmo mearka.	
	Dat guhte diiddastallá, šaddá daiguin eallit.	Dat guhte diiddastallá, šaddá daiguin eallit.

	Guhte beare haga diiddastallá, buoskkasin hávdáduvvá.	Guhte beare haga diiddastallá, buoskkasin hávdáduvvá
	Jus boraspire goddá bohcco, de áigu dat olmmoš geas lea goddán, beassat guhká bargat bohccuiguin.	Jus gumpe borrá bohcco, de áigot bistit dan olbmoss bohccot.
Ráigedávtti ii galgan guođđit, guoržu guovla sisa (MAE).	Ađđama čieskat visot, vai ii báze ráigi, vai guoržu ii álgge guovlat.	
Jus gahčahat gáffala láhttái, boahat nissonolmmoš guossái (AAG).	Jus gáffala gahčaha láhttái, de boahat nealgenissonolmmoš guossái.	
Jus sotnabeaivvi bargá, de šaddá álo bargat sotnabeaivve (MAE).	Beaivi boagusta ija bargguid.	

Dutkanbohtosiid letne juohkán njealji oassái. Vuosttaš oasis lea diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan ovdal. Nuppi oasis lea diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan dal. Goalmmát oasis lea diiddaid ja sátnevádjasiid heiveheapmi. Njealját oasis lea diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan skuvllas.

4.1 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan ovdal

Ovdalaš áigge lei dárbu diiddaide ja sátnevádjasiidda dan dihte go orro birra jagi mehciin ja ledje stuora joavkkut, mitala Jussen Ánte Mihkkal. Dalle leat gođiin šaddan olu diiddat, mánát ohppe diiddaid bokte olmmošvieru movt lávus/goađis galgá láhttet. Mánáide ii darvnanan muitui šigguma bokte, dadjá Lásse Joavna Ásllat Ánte.

Diiddat ja sátnevádjasat ledje diehtoaddiid mielas ávkin ovdamearkka dihte dálkemearkkaide, bajásgeassimii ja vieruide.

Oahpaheaddji Á čilge ná:

“Ovdal leat olles joavkkut leamaš čoahkis, ovttas orron ja ovttas doaimmahan bargguid. Dološ áigge lei nu ahte olbmui lei nu olu bargu, dat eai astan mánáid čuovvut čađat mielde.”

Jussen Ánte Mihkkal muittaša ovddeš áiggi ja čilge ahte go diiddaid leat atnán, de it dárbbasan buot mánáid šiggut. De lea dat boarráseamos máná maid ovtta ládje dego veahkkin eará oappáide/vieljaide muitaleame ahte nie ii ábut, de šaddá nuo ja na. Diiddat ja sátnevádjasat darvánit muitui.

Fimben Áillu Gáren muitala ná:

“Dat lea maid dainna lágiin ahte máná ii doahttal dainna, ii ge ipmir go njuolgut gielá, muhto go lea dego juoga mii dáhpáhuvvá, de gal báhcá muitui. Mun lean ipmirdan dan ahte visot diiddat ja sátnevádjasat galget bisánit muitui. Jus jieñaid ala mannet mánát, eai dat goit dan ipmir ahte jieknja sáhtta leat asehaš. Muhto go gullet ahte čáhcerávga lea doppe gii sáhtta dohppet, de lea áibbas eará jurddašanvuohki.”

Buot joavkkuid diehtoaddit muitalit ahte diiddat ja sátnevádjasat bohtet nu lunddolaččat bargguid bokte, eai fuomáš ge ahte atnet daid. “Mun lean ipmirdan ahte diiddaid ja sátnevádjasiid atná dan sadjái go lohkat “ale daga na ja nuo”, lea ovtta ládje dego filleme mánáid. Ovdamearkka dihte jus čolgá nuppi njeaiga, de áiggut iežat miesi addit. Mu vásáhus lea ahte máná heaitá čolgamis dan dihte go juohkehaš háliida gáhttet dan mii alces lea divrras”, muitala váhnen Á.

Lávodiiddat

Durgemiin ja muoraid suohppumis leat ovdalaš áigge leamaš rántot. Durgema oktavuodas lea diida: “Galgá rievttis guvlui durget, gierragat boaššu guvlui ja máddagat fas uvssoha, vai moarsi/eamit ii riegádahte ruovttu guvlui máná”. (Lásse Joavna Ásllat Ánte).

Dien diidda sáhtta moadde ládje dadjat: “Galgá rievttis guvlui durget, gierragat boaššu guvlui ja máddagat fas uvssoha, vai čoavjjet ii reito”. Son joatká ja čilge ahte muoraid fearkumis ja suohppumis lea maid olu dadjamoš. Muoraide leat diiddat mat muitalit guhte lea láikkis olmmoš ja guhte lea viššal: “Muoraid galgá hui smávvat fearkut, vai

ii leat láikkes olmmoš gii lea ferkon”. (Jussen Ánte Mihkkal). Fimben Áillu Gáren muitala ahte dan diidda leat atnán danne go jus muoraid suohppu ja leat beare ruššasat, de leat sorbmin earáide. Go muoraid suohppu lávvui, de galget máddagat árran guvlui. Muoraid suohppun diidda oktavuodas atná váhnen B fiidnát vuogi go muitala mánáide diidda.

Boaššu badjel ii galgga lávket. Dasa lea maid diida:

“Boaššus leat biepmut ja sáhtta jurddašit ahte láibi nohká jus boaššu badjel lávke. Juohkehaš galggašii muitit ahte biepmu galgá atnit árvvus. Mánát ohppe áigá diiddaid bokte lávvovieruid, sii ohppe uvssoha bokte mannat, ii ge boaššu badjel lávket.” (Jussen Ánte Mihkkal.)

Jussen Ánte Mihkkal muitala ahte jus velohalat goađis ja cekkohalat julggiid, de dat lea láikkes olbmo mearka: “Sáhtát ieš jurddašit movt de lea, jus buot goađi olbmot velohallet, eai de čága galle olbmo goahtái”. Lásse Joavvna Ásllat Ánte lasiha ja muitala ahte láikin ii háliidan oktage, buoremussan háliidii juohke dinggas.

Vierut

Biepmuide leat maid olu diiddat ja sátnevádjasat: “Jus mállásis ii bora gáibbi, de dadje nieiddaide ahte irgi vuodjá gáibenjárgga duohkái”. Go dien diidda atne, de ii bálkásan biepmu. Ii oktage hálit ahte irgi manná gáibenjárgga duohkái, čilge váhnen B.

Váhnen Á ja oahpaheaddji A muitaleaba ahte buot álgoálbmogiin lea dát diida: jus njuovččageaži borra, de šaddá gielis.

Dávttiid galgá doalvut geađgegurrii ja sivdnidit, vai šaddet olu bohccot. Mánáide šaddá gilvun doalvut dávttiid ja nu de šaddá váivves bargu suohtasin. Seammás doalaha šilju čorgadin. (Váhnen Á.)

Fimben Áillu Gáren muitala ahte diiddat ja sátnevádjasat leat čorgatvuoda dihte leamaš anus. Ráigedávttiid ii galgan guođdit go adđama lei čieskame, vai guoržu ii beasa guovlat čada, čilge Jussen Ánte Mihkkal.

“Diet han lei ávkin dalle go mehciin ledje. De oidne áigá ahte ii leat meahcceealli goddán bohcco, dahje boazu ii leat ieš jápmán. Go lea

čuolastuvvon/luddejuvvon, de dihte ahte leat olbmo dagut.” (Fimben Áillu Gáren.)

Váhnen Á čilge ahte son lea iežas mánáide muitalan muitalusa, maid ieš lea nieidan gullan biergosohpama birra:

“Lei dološ áigge okta nieida, guhte ii diehtán goappá irggi galggai válljet, sus ledje guokte irgelágáža. Áhčči málesta ja sihtá nieidda čuovvut mielde movt bártnit sohpaba bierggu. Čorgat, dárkil ja hánis lea son guhte sohpá visot. Dat goabbá ii soba visot lea láiki, ii ge leat hánis.”

Dálkediiddat/-mearkkat

Dálkemearkkain ja dálkediiddain lea erohus. Dálkediiddat leat ovdamearkka dihte: “Heavnni ii galgga goddit, de arvváska” ja “Heavnni ii galgga goddit dan dihte go dat goddá ráđi”.

“Jus ruovdegáranas bohtá oidnosii, de šaddá dálki. Jus hehčet bohtá mas lea vilges luhkka, de firte. Ja jus hehčet bohtá mas lea čáhppes luhkka, de dálkkáska”, nu lea váhnen Á gullan.

Diehtoaddi čilge ahte dálkemearkkat leat dat maid oaidnit luonddus, ilmmis dahje movt eallit láhttejit. Dálkemearkka ovdamearka lea: “Go bohccot čuskkodišgohtet, de bohtet heajos dálkkit”.

4.2 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkástallan dal

“Mánna beassá diiddaid ja sátnevádjasiid bokte fuobmát ahte ii lean vissa nu riehta dat maid barggai. Ovdalii go dan ahte bealkkahallá ja šikkohallá álohii, de beassá dat mánna okto veháš jurddašit.” (Váhnen A.)

Diiddaid ja sátnevádjasiid atná dan sadjái go lohkat “ale daga nuo ja na”, čilge váhnen Á. Váhnen B muitala ahte diiddaid ja sátnevádjasiid mearkkašumiin leat erohusat bearrašis, sogas ja báikkis. Diiddat ja sátnevádjasat leat ovtta ládje dego fillemis: “Dat bohtet barggadettiin ja humadettiin, dahje nuppiin sániin ahte leat ovtta ládje oassin bargogielas” (Váhnen B).

Go diiddaid ja sátnevádjasiid atná, de dat lea čábbát vuohki movt muitalat juoidá mánáide ja nuoraide. De it dárbbáš aivvo gieldit, go gieldimis šaddá juohke diŋga gelddolaš: “Biebmodiidat leat dávjá leamaš anus dan dihte vai olbmot ohppe juogadit” (Váhnen Á).

Jus beare dávjá gielda máná, de álgá loahpas aivvo nákkáhallas. Dalle lea ávkkálaš diidda atnit, ovdamearka dihte biebmodiidaid:

«Dalle go ledjen mánná, de lávejín aivvo bahkket boššui. Doppe njuikkodin ja gorkŋodin. Áhkku lávii dainna hui garas, dan ii suovvan. Son ii suovvan boaššus stoahkat, danne go de áigo lávu olbmot báhcit biepmu haga.» (Váhnen A.)

Váhnen Á maid čilge ahte juohke diiddas lea rievtti mielde ulbmil. Son lea vásihan ahte atná diiddaid ja sátnevádjasiid dihto báikkiin, lávostallama oktavuodas atná lávvodiiddaid. Váhnen A ges muitala ahte sis leat leamaš diiddat ja sátnevádjasat anus juohke sajis, son ii deattut ahte ledje anus dušše dihto báikkiin. Dat ledje sihke ruovttus, olgun, ealu luhtte, ja vaikko gos.

Seamma diehtoaddi lohká iežas fuomášán ahte oallugat dovdet diiddaid ja son láve ge olbmuid fuomášuhttit diiddaid bokte. Son namuha ovdamearkan diidda: “Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du”.

Diiddat ja sátnevádjasat leat maid anus movttiidahttima dihte. Dat sáhttet leat ávkin váccidettiin, jus mánát eai oro arvame šat vázzit: “Doppe gos arvedávgi boahtá, doppe sáhtát gávdnat čiegaid”, dien diidda čilgii diehtoaddi doaibmat bures.

Váhnen Á namuha ahte skuvllas galggašedje diiddat ja sátnevádjasat leat oassin oahpahasas. Su mielas lea dat vuogas oahpahanvuohki go de ii dárbbáš mánáid aivvo gieldit. Váhnen A mielas lea maid dehálaš ahte skuvllas ja ruovttuin dihtet daid birra dán dihte go lea okta oassi min árbevierus. Son čilge maid ahte diiddat ja sátnevádjasat leat ovttá ládje dego jávkame:

Dán áigge leat ruovttuin mánát iešguđet lanjain, sis lea TV, dihtorat ja telefovnmat. Diet váldet olu áiggi árgabeaivvis, diiddat ja sátnevádjasat eai gullo ovdalgo mii leat meahcis, danne go doppe mii leat njunnálaga. Doppe gos mii juoidá bargat fárrolaga, doppe dat bohte lunddolaččat. (Váhnen Á.)

Váhnen A čilge ahte áigi lea olu rievdan, dán áigge lea hoahppu juohke guvlui ja dan dihte eat muitte atnit diiddaid ja sátnevádjasiid. Diiddaid ja sátnevádjasiid bokte oahppá olmmoš movt galgá láhttet ja dat leat muittuhussan buohkaide, mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide, muitala váhnen Á.

Váhnen A lea fuomášan ahte su bártnáš láve iežas oambeali muittuhit diidda bokte, nie ii ábut, go de sáhtta mannat hejot.

Diiddaid ja sátnevádjasiid mearkkašumiid sáhtta leat mánáide váttis ipmirdit:

Muhto dat leage várra maid oassi bajásšaddamis, ahte it álo mánnán ipmirdan manin eadni/áhčči nie dajai. Easka rávesolmmožin ipmirdat ja fuomášat manne nie dadje. (Váhnen A.)

Čiŋadeami oktavuodas

Diiddain sáhtta čábbát fuomášuhttit nuppi ovdamearkka dihte jus barggeš nullosa, de sáhtta jearrat “Gii son dal juoigá du?”. Go diidda anát, de it dárbbáš cuiggodit, muitala oahpaheaddji Á.

Váhnen B muitala ahte leat olu diiddat čiŋadeami oktavuodas. Čolčema oktavuodas galgá leat dárkil, vuoi suoinnit eai geaigá juohke guvlui ja vuoi ii leat šluppas. “Jus dan dahká, de gávdná dálu bártni”. Váhnen Á ges čilge eará mearkkašumi, “de áigot sávzzat maŋŋái bidjat”.

Bajásgeassin

Go boarrásepmosat leat gullan diiddaid ja sátnevádjasiid, de fas oahpahit earáide. Son namuha moadde ovdamearkka: “Ii galgga láse ráigge guovlat sisa, de lea ávašteame”, čilgeba váhnen Á ja váhnen B. “Jus jorat bearehaga, de botnjasiit čolalit”. (Váhnen Á).

Dávjá ledje vilbealit ja oambealit geat muittuhedje diiddaid ja sátnevádjasiid bokte movt ii galgan bargat, vuoi ii mannan hejot. “Jus nuppi njeaiga čolgá, de šaddá iežas miesi addit nubbái”. Go dien diidda lea atnán, de su mánát heite čolgamis nuppi njeaiga, muitala váhnen Á.

Son ii leat goassege dárbbášan bártidit ahte mánát bahkkejit etnui, vaikko orrot eatnogáttis. Sus lea mitalus maid ieš lea vásihan mánnán čáhcerávga birra ja son lea dan mitalan iežas mánáide, čilge váhnen Á.

Diiddat leat ávkin feara masa ovdamearkka dihte jus láhtti lea gušteme. Jus it lokte julggiid go soames lea gušteme láhtti, de šaddá boaresnieidan/boaresbárdnin. Ii oktage háliidan boaresnieidan/boaresbárdnin šaddat, nu ahte nuorat lávejit julggiid loktet, mitala váhnen B.

Váhnen Á čilge ahte vuogas sátnevájas oahpahallái lea, ahte “Ii oktage riegát ákšu gieđas”. Sátnevájas mearkkaša ahte ii oktage sáhte riegádit oahpuin, mánát šaddet vásáhusaid bokte oahppat. Go mánát besset oassálastit beaivválaš bargguide, de mánát besset oahppat ja hárjehallat ovdalgo iešguđet barggu hálldašit.

“Stuora sánit eai gaikot njálmmi, muhto áiggi gehččet”. Dieinna sátnevádjasiin leaba váhneamat jedđen su, jus muhtimat dajadedje unohasat. (Váhnen Á.)

“Jus nieidamánná suhtada, de boahtá Lávár Erke ja jus bárdnemánná suhtada, de boahtá Sire Biddu”. Sus lea mitalus maid lea iežas mánáide mitalan go sii ledje unnit: “Lávár Erke ja Sire Biddu orruha Gihccejogas, soai bivdiba sáhpániid ja málesteaba sáhpánmárffiid”. Son čilge ahte jus mánná ii bora, de sáhtta lohkat ahte Lávár Erke/Sire Biddu liiko go it bora. Dien diidda lea ávkkálaš atnit, jus mánát suhtadit dahje leat boruheamit. (Váhnen Á.)

Vierut

“Viesus ii galgga njurgut, de šaddá garra bieggá”. Dat lei ávkkálaš diida, de heite mánát njurgumis. Bealjít váibet gullat njurguma, nu ahte dasa leat diidda ráhkadan.

Váhnen B nevvodii ahte “Ean galgga diimmu addit bárdnái/irgái skeaŋkan, de vázza olggos ráhkisvuođa”. Son mitala ahte lea guovtti bártnis ožžon diimmu skeaŋkan, ja nu nogai maid ráhkisvuohta.

Jeddehussan

“Jus boraspire goddá bohcco, de beassá boazoeaiggát guhká bargat bohccuiguin”. Son muitá ahte su eatnis lei oktii gumpe goddán bohcco ja sus lei váivi, de lei dat diida sutnje stuora jeddehussan, mitala váhnen Á.

4.3 Diiddaid ja sátnevádjasiid heiveheapmi

Diiddaid ja sátnevádjasiid sáhtta ođastit ja heivehit dálá áigái. Son čilge ahte lea muhtin diiddaid heivehan vissui ja váldá ovdamearkan diidda: “Jus dolain stoahká, de šaddá miessi čalbmetbeallái”. Son lea heivehan dan diidda vissui, ovdamearkka dihte jus mánát stohket riššaiguin viesus. Son heiveha diiddaid dilálašvuodaide mat čuožžilit juste dalle, muitala váhnen B.

Váhnen Á čilge ahte son láve heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid dán áiggi mielde, dat eai boarásnuva goassege. Dán áigge galggašii dien gušteniidda ođastit, dannego muhtin olbmui leat ođđamállet noavkkit. Son muitala ahte dien ja eará diiddaid šaddat ođastit, vai heivejit ođđamállet áigái.

“Jus boradettiin lohka, de áigu muittohuvvat.” Dien diidda sáhtta heivehit dálá áigái go measta buot mánáin leat telefovnna, iPadat. De sáhtta lohkat ahte áigot muittohuvvat go daid čuggot boradettiin. (Oahpaheaddji Á.)

Sealggálas váccit -diidda sáhtta heivehit skuvlii. Sáhtta lohkat ahte áigu muittohuvvat. Son lasiha ahte muhtin diiddat eai oro šat heiveme dán áigái, daid galggašii rievdadit, ođasmahttit ja heivehit, muitala oahpaheaddji B.

“Dán áigge eai ane árvvus boaššu, vázzet badjel biepmuid. Mu mielas oččošii lávu njuolggadusaid sirdit diiddaid bokte vissui”. (Oahpaheaddji Á.)

4.4 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan skuvllas

Diiddat ja sátnevádjasat leat ávkkálaččat unnoraččaide. Son lea vásihan ahte oahppit bisánit ja guldalit buorebut, go lea muitalus ja čilgehus manin dat lea nie ja nuo. Son čatná diiddaid ja sátnevádjasiid dávjá muitalusaid “Dološ olbmot láveje dadjat nie” dahje “In dieđe gal lea go dat duohta, muhto dat lohket”, de gielddus ii boađe mus, muhto dološ olbmui. Son muitala ahte son earuha ruovttu ja skuvlla, ruovttus ii loga ahte ii leat duohta. Diehtoaddi láve garvit roavva diiddaid, dan dahká sihke ruovttus ja skuvllas. Namuha ovdamearkan dalle go ieš lei mánná, de láveje dadjat ahte “jus láse ráigge guovlá sisa, de boahká muhtin jápmit”. Iežas mánáide láve lohkat eará ládje, ahte “dološ olbmot eai suovvan guovlat láse ráigge sisa, de manná hejot”. Olu diiddat ja sátnevádjasat bohtet dalle go mii leat olggobeale skuvlla, tuvrrain ja nu ain viidásit. Mun dovddan ahte šattan rievdadit muhtin diiddaid ja sátnevádjasiid, eai buot oahppit

leat ovdamearkka dihte boazodollui gullevaččat. “Jus dolain stoahká, de šaddá miessi čalbmetbeallái”, diesa dajan miessi dahje beana.

Su mielas galggašii skuvllas guoskkat diiddaide, muhto ii deattut ahte galget dien ja duon diidda atnit. Son jáhkká ahte diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea individuála oahpaheddjiid gaskkas, ja vuolgá das movt ieža leat bajásgessojuvvon ja gullan daid. Leat maid sihkkarit iešguđetlágan oainnut daidda. Son ii láve buot áiggiid mitalit diiddaid mearkkašumi, muhto diktá ohppiid jurddašit. Son namuha ovdamearkan dán diidda: “Dal gal orru rieban guoddán suvlli”. Dien diidda láve atnit jus mánáin lea hui borramiella, ja jus borret bures. Oahppit báhcet jurddašit ja muhtimat dadjet jitnosit “hmm, rieban”, mitala oahpaheaddji A.

Skuvllas anán earret eará dán diidda “Gal jávoheapme skuvle” dahje “Buolaš áddjá cikce”. Jus oahppit eai leat jeagadan gárvodit ja bohtet fáhcuid jearrat, de láven dadjat “Oainnat die, jávoheapme skuvlii”. Go diiddaid ja sátnevádjasiid atná, de ii dárbbáš mánáid gielidit, sii besset ieža jurddašit, čilge oahpaheaddji B. Sápmelaččat leat ávkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid, dannego sii eai gohččon mánáid, muhto filleje. Diiddaid ja sátnevádjasiid leat atnán, vai mánát eai luoicco ja biego. Skuvllas leat diiddat ja sátnevádjasat ávkkálaččat tuvrrain, ovdamearkka dihte “Jus suovva boahtá du guvlui, áiggut riggut”. Dieinna diiddain heitet mánát biehkumis, čilge oahpaheaddji Á ja oahpaheaddji B maid duođašta dan.

Lea buorre vuohki čatnat diiddaid ja sátnevádjasiid mitalusaide, ovdamearkka dihte go tuvrraide vuolgá, de sáhtta ovdagihtii mitalit mitalusaid, de leat oahppit jegolaččat ja eai vikka vuolgit gosa eai galggaše. Lea maid ávkkálaš jus mitalusaide čanat iežat dahje muhtin lagas olbmo, de orru mitalus hui duohta mánáide. Son mitala ahte atná tuvrrain earret eará daid diiddaid: “Jus dolain stoahká, de šaddá du boazu, dahje beana čalbmetbeallái”. (Oahpaheaddji Á.) Jus lávus dolastit, ja oahppit bidjet vearu guvlui muoraid, de láven dadjat ahte “De áigot ruovttu guvlui máná oazžut”. Jus moattis cogget dola, de láven dadjat “dal coggá dutnje boaresbártni/boaresnieidda”, dien diidda anán vai eai huškkon nuppiid go dodjet rissiid.

Jus oahppit leat bassime márffiid ja bihkot “Dan ii sáhte borrat, lea nu čáhpat”, de láven dadjat ahte “Ožžot čáppa mánáid ja heitet biehkumis”. Láven maid dadjat ahte “Dološ áigge láveje sihtat dávttiid doalvut miesttamáddagii, vuoi doalahit čorgadin báikki”. Jus báikki guođđá nu ahte ii leat čorgen iežas maŋis, de šaddá hiluid háluid du báiki. Mánát lávejit de čorget rissiid dola birra, vai lea seammalágan nuppes go boahtit,

muitala oahpaheaddji Á. Seamma diida maid doaibmá juovllaid ovddabealde, de lávejit oahppit čorget hilduid klássalanjas, čilge oahpaheaddji B.

Oahpaheaddji Á muitala fearána diidda oktavuodas:

Oahppi gahčahii niibbi láhttái ja mun lohken, “galgabehtet oaidnit dal bohtá midjiide guossi”. Go oahppi lei viežžan niibbi ja čohkkedan, de skoalkalii soames uksii. Dat dáhpáhuvai soaitáhagas ja mun bessen de lohkat “de lei ge duohta”. Oahppi ii lean šat rántto niibbiin, ii ge bihkon. Láven jurddašit ahte ferte suohtasiid hutkat, vai šaddá suohtasin boradeapmi. Boruhis mánát maid movttáskit álgit borrat, jus dette son maid gahčaha niibbi.

Ovdalaš áigge láveje lohkat mánáide “noahkume eatni dahje áhči jápmit”, jus mánát čatne čalmmiid ovdii liinni ja vácce sealggálas. Dien eat sáhte skuvllas lohkat, láven fiidnát vuogi dadjat. Eará ládje movt orru heiveme juste dalle, vai ii leat roavva diida, čilge oahpaheaddji Á.

5 Digaštallan

Dán kapihttalis digaštalle dutkanbohtosiid. Vuosttaš oasis digaštalle movt ovdal leat ávkkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid. Nuppi oasis digaštalle movt dal ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid. Goalmmát oasis digaštalle movt diiddaid ja sátnevádjasiid sáhtta heivehit. Njealját oasis digaštalle movt diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallet skuvllas. Viđát oasis evttohetne movt diiddaid ja sátnevádjasiid sáhtta skuvllas seailuhit. Go ovdanbukte bohtosiid, de čatne teorija daidda.

5.1 Movt ovdal leat ávkkástallan diiddaid ja sátnevádjasiid?

Diehtoaddit muitaledje ahte dalle go sii bajásšadde, de ii lean okta erenoamáš diida mii lei anus, muhto ledje buot dat árgabeaivválaš diiddat guovddážiis. Diiddain ja sátnevádjasiin lei ulbmil rávvet ja bidjat mánáin jurdagiid johtui. Dán seamma čilge Anti (2014). Diiddat ja sátnevádjasat eai adnojuvvon dihto báikkiin, muhto ledje anus sihke ruovttuin, mehciin, lávostallamis/goadástallamis ja bargguid oktavuodas. Buljo (2003: 35) dadjá maid ahte diiddat ledje anus sihke goahteeallimis ja mánáidbajásgeassimis. Munno váhnemiid mánávuodas ledje dávjá fuolkkit geat oahpahedje ja nevvo diiddaiguin ja sátnevádjasiiguin, Aikio (2000: 39, 41, 196), Karlsen (2003: 74) ja Kuokkanen (2009: 45) leat čilgen man mávssolaččat bearrašat ja fuolkkit ledje mánáid bajásgeassimis.

Ovdalaš áigge lea leamaš dárbu diiddaide ja sátnevádjasiidda dan dihte go dalle ledje bearrašat ja fuolkkit aivvo ovttas. Sii orro lávuin dahje gođiin birra jagi, ja sis ledje maid stuora joavkkut. Letne gullan iežame váhnemiid máinnašeami man stuora mearkkašupmi fuolkevuodas lei sámemánáid bajásgeassimis, dalle go bearrašat ja fuolkkit orro gáržásis. Go gáržásis orro, de dagahii ahte sii ledje dávjá čoahkis ja nu maid de ledje muitalusat guovddážiis. Muitalusaid muitaleapmi lea leamaš njálmmálaš áigeájanas (Buljo 2002: 21). Diehtoaddit čilgeje ahte go bearrašat ja fuolkkit orro gáržásis, de mánát ohppe mánán juo movt stuora sosiála birrasis galge láhttet ja serve aktiivvalaččat bargguide, nugo earret eará Aikio (2000: 39, 41, 196) ja Höem (1995: 49) dan čilgeba.

Váhnemat eai astan čohkkát lávus mánáiguin dannego šadde doaimmahit bargguid. Min máttut leat leamaš viisát go leat hutkan diiddaid ja sátnevádjasiid, mat galge doaibmat mánáide várrehussan, ovdamearkka dihte ohppe mánát áigá lávu njuolggadusaid diiddaid bokte. Go mánát ohppe lávvodiiddaid, de ii lean sorbmin oktiige (gč. kap. 4.1.1). Lávvodiiddat maid dagahedje ahte mánáin lei olmmošvierru lávus, vaikko váhnemat eai lean das. Go váhnemat doaimmahedje bargguid, de ledje mánát maid fárus. Bargguid oktavuodas sáhtte mánát stoagáskit ja nu maid gáide jávkosii. Váhnemat eai dárbbášan ballat vaikko mánát ledje jávkosis, mánát eai bahkken jávriide ja jogaide, go ledje gullan čáhcerávga birra, muitaledje diehtoaddit. Jus jieŋa ala mannet mánát, sii eai ipmir ahte jieŋa lea asehaš eai ge ipmir heavvaneami mearkkašumi. Muhto go gullet čáhcerávga birra, de lea áibbas eará jurddašanvuohki. Jus mánát ohppet čáhcerávga birra, de sáhtttá eastadit mánáid mannamis sorbmái, muitala Fimben Áillu Gáren. Dalle leat váhnemat diktán mánáid vánddardit iehčanassii mehciin ja oahpásnuvvat duovdagiidda. Ná čálliba maid Balto ja Kuhmunen (2014: 63-68). Sámemánáide lea dehálaš šaddat iešheanalazžan, ja lea dehálaš diktit mánáid čoavdit hástalusaid ja eará geahččalusaid. Šaddat iešbirgejeaddjin lea Balto (1997: 44) oainnuin dehálaš dannego mánát birgejit go šaddet rávisolmmožin.

Ovdalaš áigge eai bealkán mánáid, dannego mánát ohppe diiddaid ja sátnevádjasiid bokte njuolggadusaid, oaivvildedje diehtoaddit. Balto (1997: 46, 76) maid ovdanbuktá ahte mánát hárvve bealkkahalle rávisolbmuide. Jus mánát medde barggadettiin, de eai bealkkahallan. Váhnemat čatne diiddaid ja sátnevádjasiid buot bargguide, vuoi mánáide darvánii muitui, sihke lihkestuvvan ja meaddin. Sii namuhedje ovttá fearána njuovvama oktavuodas, go mánná lei rihtteme goruda ja ribahii meaddit, de son skurtnjagii ja heahpanii. Rávisolmmoš jedđii máná sátnevádjasiin “Ii oktage riegát ákšu gieđas” (gč. kap. 4.2.2). Go mánná ii bealkkahallan, de loktanii fas mánás iešdovdu ja bargomokta.

Lávvoságastallamis beasaime gullat olu muitalusaid diehtoaddiid mánnávuodas ja nuorravuodas. Sii muitaledje man dehálaččat mitalusaid ja máidnasat ledje mánáid bajásgeassimis ja sii atne ge mitalusaid buot bargguid oktavuodas, nu čilgeba maid Balto & Kuhmunen (2014: 68). Go beasaime gullat sin diiddaid ja sátnevádjasiid, de dávjá čatne mitalusa daidda. Moai aniime sin árvvus ságastaladettiin, beasaime vásihit ahte sis lea ollu máhttu ja leat vásihan olu eallimis. Njálmmálaš árbevierus lea stuora

váikkuhus giellariggodahkii (Sara 2003: 125-127), ja munnuide bázi millii man rikkis giela beasaime gullat ságastallamiin. Diehtoaddit čilgeje ahte muitalusat váikkuhedje mánáid giellariggodahkii, mánáin lei rikkis giella ja ledje áigá hui sánálaččat.

Vuorraseamos diehtoaddit maid deattuhedje man dehálaš lea ain bajásgeassit mánáid čáhcerávvggain, vuoi mánnán juo ohppet hálddašit balu. Dat lea ovdalaš áigge leamaš guovddážis, ja muitaledje man ávkkálaš dat lei go mehciin vánddardedje. Anti (2014) ja Buljo (2003: 21) maid čilgeba man dehálaš lea mánáid bajásgeassit čáhcerávvggain (gč. kap. 2.1.1).

Lávvoságastallamis bođii ovdan, ahte ovdalaš áigge eai lean TV, dihtorat, iPadat mat válde áiggi. Dalle ii lean hoahppu gosage, eai dárbbášan áigemeriid čuovvut. Dálki ja boazu lei dat mii mearridii buot, dalle aste eambbo humadit, ja muitalusaid muitalit, nu čilge maid Gaup (2001: 133).

Ovdal leat diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan mánáid bajásgeassimis, mánát leat daid bokte oahppan movt ii galgga ja movt galgá láhttet. Dat ledje ávkin ja jedđehussan movttiidahttimii, jurddašeapmái, vieruide, dálkkiide, lávvoeallimii, činadeapmái ja nu ain viidasit. Bearrašis ja fulkkiin lei eambbo ovddasvástádus váhnemiidda veahkkin bajásgeassit mánáid. Áhkut ja ádját nevvo ja bagadalle muitalusaid bokte. Moai oaivvildetne dan seamma maid buot diehtoaddit ja teoriját oaivvildit čáhcerávvgga birra ja munno mielas lea dehálaš seailluhit dan vieru. Moai ean oainne vahágin ahte mánná beassá jurdilit ja dovdat veháš balu. Lea váttis máná gáhttet mannamis sorbmái, jus ii ipmir mii heavvanit lea.

5.2 Movt dal ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid?

Diehtoaddit muitaledje ahte diiddat ja sátnevádjasat eai leat anus dušše bargguid bokte, muhto lea báiki mii váikkuha geavaheapmái, ja nu čilge maid Anti (2014) (gč. kap. 2.1.1). Eanemusat adnojuvvojit diiddat ja sátnevádjasat meahcis, dahje báikkiin gos olbmot leat čoahkis. Eallinvuohki lea olu rievdan, dán áigge lea huššás árgabeaivi, mii dagaha ahte diiddat ja sátnevádjasat vájalduvvojit, čilgejit diehtoaddit. Diiddat ja sátnevádjasat sáhttet rievdan áiggi mielde, ja eallindábiid mielde sáhttet ođđa diiddat ja sátnevádjasat ihtit (Buljo 2003: 35).

Gievkkanbeavdeságastallamis bođii ovdan ahte diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea fiinna vuohki fuomášuhttit nuppi. Go fuomášuhtta nuppi, de ii dárbbas cuiggodit, danne go cuiggodemiin sáhtta olmmái skurtnjagit. Gaup (2019) dadjá ahte diidda bokte sáhtát čábbát fuomášuhttit nuppi. Diehtoaddit čilgejedje ahte diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheamis lea ulbmil, ahte olbmot ohppet juogadit, jedđet, movttiidahttit, oldet ja de eai dárbbas šiggut ja gielddit. Go diiddaid ja sátnevádjasiid atná, de eastada maid olu joavdelas nákkuid mánáiguin, nu čilgeba maid Balto ja Kuhmunen (2014: 66) (gč. kap. 2.2.3). Bearrašat ja fuolkkit leat veahkkin neavvume mánáid diiddaid ja sátnevádjasiid bokte, mitalit diehtoaddit. Čájehuvvo ahte fuolkevuolta lea ain dehálaš sámiiid (gč. kap. 5.1 ja 2.2.1).

Ođđaáigásaš rusttegat váikkuhit diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmái. Dát áigi lea dagahan ahte bearrašat eai leat šat čeahkis, mánát leat iešguđet lanjain čuoggume rusttegiid, mitala váhnen Á. Dat mearkkaša ahte rusttegiid dihte lea mánáin unnit áigi gullat mitalusaid mitallemi, danne šaddat dihtomielalaččat atnit diiddaid ja sátnevádjasiid. Buot joavkkuid diehtoaddit deattuhedje man dehálaš lea ahte mánát ja nuorat ohppet diiddaid ja sátnevádjasiid birra skuvllas, vuoi min máttuid árbevierus ain lea árvu. Dán áigge lea bearašdilli rievdan eai ge sii oro šat seamma dáhki vuolde. Labba ja Sundberg (2006: 4) čilgeba mitalanárbevieru jávkama birra (gč. kap. 2.2.2).

Ságastallamiid čađaheamis bođii ovdan, ahte dán áigge ain ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid, muhto báiki váikkuha geavaheapmái. Dán áigge ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid earret eará juogademiin, jedđemiin, movttiidahttimiin, fuomášuhttimiin ja oldemiin.

Moai ákkastalle ahte dán áigge olbmui lea ollu hušša danne go šaddet čuovvut áigetávvala. Dan oktavuodas rievdá joavkoservvoštallan, mii fas dagaha ahte lea unnit áigi mitalusaide, diiddaide ja sátnevádjasiidda. Ságastallamiin bođii ovdan ahte dán áigge eat čeahkkan seamma báikái ovdal go lea juoga mii dáhpáhuvvá. Olbmuid gaskavuodát eai leat dán áigge šat seamma go ovdal, dán áiggi mii čeahkkanit dušše de go leat juogalágán doalut (Utsi 2019a: 90-91) (gč. kap. 2.2.2).

5.3 Movt sáhttá diiddaid ja sátnevádjasiid heivehit?

Buot joavkkuid diehtoaddit deattuhedje ságastallamiin ahte ođđa dábit ja vieruid dihte lea dárbbaslaš ođastit ja heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid. Sii čilgejedje ahte muhtin diiddat ja sátnevádjasat leat boarrásat, eai ge doala deaivása ođđaáigásaš eallinvuogis. Moai letne ovttaoaivilis diehtoaddiguin ahte muhtin diiddat ja sátnevádjasat leat boarrásat, muhto daid sáhttá heivehit dálá áigái. Sára (2009: 5) čilge ná: “Dološ sátnevádjasat leat hutkojuvvon dološ servvodatdilálašvuodain”.

Skuvlaságastallama diehtoaddit muihtaledje ahte šaddet heivehit muhtin diiddaid ja sátnevádjasiid, dannego eai buot oahppit leat ovdamearkka dihte boazodollui gullevaččat. Earenoamážiid muihtaledje oahpaheaddjit, ahte muhtin diiddaid ja sátnevádjasiid sáhttá ođastit ja heivehit skuvlii. Gaski ja Solbakk (2003: 5) čilgeba movt sátnevádjasiid sáhttá ođasmahttit.

Moai ákkastalle ahte lea dehálaš heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid, erenoamážit skuvllas, dan dihte go dán áigge leat olu iešguđet guovllu oahppit, geain leat iešguđetlágan kultuvrrat. Dát mielddisbuktá ahte oahpaheddjiide lea dehálaš dovdat erohusa kultuvrrain ja heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid, vuoi fátmasta buohkaid.

Sára (2009: 5) namuha ovdamearkan eallinvuogi riev dama, mii lea dagahan ahte olbmui leat rievdan oainnut ja árvvut, ja dan oktavuodas ihtet ođđa sátnevádjasat. Diehtoaddi Fimben Áillu Gáren čilgii dán nu vuohkkasit: “Diiddat ja sátnevádjasat leat visot das, muhto olbmot leat rievdan ođđa oainnuin ja ođđa málliiguin, nu ahte diiddat ja sátnevádjasat leat dego vájalduvvon”.

5.4 Movt sáhttet diiddat ja sátnevádjasat leat ávkin skuvlii

Diiddat ja sátnevádjasat leat eambbo anus olggobealde klássalanja, čilgejit oahpaheaddjit. Oahpaheaddjit ráhkkanaddet ohppiid ovdagihtii mitalusaiguin ja máidnasiiguin, maidda čatnet diiddaid ja sátnevádjasiid. Sii deattuhedje ahte lea erohus diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheamis ruovttus ja skuvllas. Skuvllas gárvet roavva diiddaid, muhto dadjet “dološ olbmot láveje dadjat nie” ja “in dieđe lea go duohta, muhto nu dat lohket”, nu čilge maid Balto (1997: 100-101, 105) (gč. kap. 2.1).

Oahpaheddjiid vásáhus lea ahte mánát leat jegolaččat skuvlatuvrrain go leat ovdagihtii mitalusaid bokte ráhkkanahttán mánáid. Sii eai buot háviid mital sisdoalu diiddain ja sátnevádjasiin vuoi oahppit besset ieža jurddašit. Ulbmil manne oidnet ávkki diiddaid

ja sátnevádjasiid geavaheamis lea vuoi eai dárbbáš gielddit ja gohččut ohppiid, oahppit eai biego duššiid, ja dat váikkuha čorgatvuhtii sihke tuvrrain ja klássalanjas. Mánáide lea dehálaš ahte besset ieža jurdilit, nugo Aikio (2010: 47) maid čilge (gč. kap. 2.2.4). Diiddaid ja sátnevádjasiid sáhtá suohtasin bidjat, váivves bargguid dagahit suohtasin, juste nugo oahpaheaddjit čilgejit. Váhnemat muitaledje ahte oahpaheddjiide lea dehálaš diehtit sihke sámi ja oarjemáilmmi diiddaid ja sátnevádjasiid mearkkašumiid dannego dain sáhtá leat erohus, go mii eallit guovttelágan servodagas ja guovtti kulturduogázis nugo Hætta (1994: 38) deattuha (gč. kap. 2.1).

Oahpaheaddjit ovdanbukte ovdamearkkaid, movt sii leat heivehan ja ođastan diiddaid ja sátnevádjasiid skuvlii. Ovdamearkka dihte diidda “Jus stoagat dolain, de šaddá miessi čalbmetbeallái” oahpaheaddjit heivehedje ná: “... de šaddá beana dahje eará ealli čalbmetbeallái”, dannego dán áigge eai leat buot ohppiin bohccot, geahča eambo ovdamearkkaid kap. 4.4. Sihke lávvoságastallamis ja gievkkanbeavdeságastallamis deattuhedje buot diehtoaddit ahte sin mielas lea dehálaš ahte oahppit besset skuvllas oahppat diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Moai oaivvildetne ahte jus skuvla galgá sealluhit dán árbevieru, de lea dárbbášlaš ahte oahpaheaddjit oidnet ávkki diiddain ja sátnevádjasiin, vuoi min máttuid árbevierru ain adnojuvvo árvvus. Seammás oaivvildetne ahte jus skuvllas galget deattuhit diiddaid/sátnevádjasiid, de fertejit maid sámi oahpaheaddjioahpus daid deattuhit. Munno mielas lea šállošahtti jus dát oassi min árbevierus jávká. Moai oidne dehálažžan ahte skuvllat jotket ealáskahttit sihke mitalusaid, diiddaid ja sátnevádjasiid.

6 Movt sáhttá diiddaid ja sátnevádjasiid sealluhit skuvllas

Moai oaččuime inspirašuvnna hutkat bargovuogi movt diiddaiguin ja sátnevádjasiiguin sáhttá bargat skuvllas go čađaheimme masterdutkan. Go sámi báikeáddejupmi ii leat njealječieगत, de lei munnuide lunddolaš válljet lávu oahpahusarenan, nugo Keskitalo ja Määttä (2011: 35) leaba dahkan (gč. kap. 2.2.5.1). Munno mielas lea dehálaš sirdit oahpahusa klássalanjas várrečohkkii, vuoi oahppit besset dovdat friddjavuođa ja oahppat ieža birget. Báikkálašvuohta ja báiki lea dehálaš munnuide, ja dovde maid guovllu bures. Go unna gilázis orru, de lea maid álki vánddardit ohppiiguin, dannego luondu lea lahkosis. Turi (1965: 1) dadjá go sápmelaš lea alla váriid alde, de sus lea oba čielggas jierbmi (gč. kap. 2.2.5.1). Lávvoságastallamis muitaledje diehtoaddit ahte sii ledje oadjebasat go leimmet lávus, ja seamma dovddu háliidetne ahte oahppit galget vásihit, vuoi oahppan lihkostuvvá. Jannok Nutti ja Kuoljok (2014: 9) maid čilgeba ahte lávvu lea oadjebas báiki.

Diehtoaddit maid váruhit ahte lávvosánit jávket go eallinvuohki lea rievdan. Dán áigge eai leat šat árbevirolaš lávut, muhto ođđamállet lávut ja gámmet ja dat dagaha ahte lávvosánit jávket. Nugo ovdamearkka dihte dát sánit: bearpmehat, duorggat, sajušdolla, nalešbáttit, biššonbáttit, bearjjas, skárru, uvssot, caŋat, rivja, čanastabáddi, šielbmá, caggi, válddáhat, goađádas, lávvomuorat, suovvamuorra (suomuorra), uksacaggi, ovddaldasčoska. Munno mielas lei dehálaš vuhtii váldit vuorrasit olbmuid máhtu ja oaivila go hutkkaime oahpahusevttohusa. Moai oidne mávssolažžan ahte oahppit ohppet lávu ollisvuođa, nugo ovdamearkka dihte sániid, historjjá, olmmošvieru, luonddu oktavuoda, ávdnasiid háhkama ja nu ain viidásit. Dán áigge leat gámmet ja eará suojit eambo anus go árbevirolaš lávvu ja dan oktavuodas lea ohppiide mávssolaš oahppat caggat árbevirolaš lávu maid. Jus goasse boahotá áigi go lea dárbu hálddašit iešguđetlágan máhtuid, de oahppit birgejit. Seammás ferte oahpaheadji atnit muittus ahte buot ohppiin ii leat vejolašvuohta oahppat árbevirolaš máhtu ruovttuin, danne lea erenoamáš dehálaš ahte buot oahppit besset vásihit árbevirolaš máhtu skuvllas. Klássalanjas leat oahppit hárvánan ahte oahpaheadji lea guovddázis ja stivre oahpahusa, lávus sáhttet oahppit oažžut eará vásáhusa stivrejumis. Muhtomin eai fuomáš ge ahte lea oahpahus.

Iežame vásáhusaid vuodul de letne fuomášan man dehálaš variašuvdna lea oahpahusas, ja ahte fáttát leat oahppásat ohppiide, vai čállinmokta ja bargomokta loktana. Go ieža leimme oahppit vuodđoskuvllas, de vásiheimme ahte oahpaheddjiin lei variašuvdna oahpahusas. Mii čadaheimmet bargguid sihke skuvllas, ja olggobeale klássalanja. Go galggaimet čállinbargguin bargat, de oahpaheaddji dávjá siđai čállit beroštahtti ja oahpes fáttáid birra. Jus oahpaheaddji sihtá oahppi čállit muhtin Afrihká ealli birra, de sáhtta massit čállinmovtta go fáddá lea amas. Lea váttis čállit fáttá birra masa oahppis ii leat čanastat dahje oktavuoha, muhto jus ovdamearkka dihte beassá čállit lagasbirrasa elliid birra, de lea álkit hábmet čállosa. Bargohárjehallamiin letne beassan geahččaladdat doaibma go dat bargovuohki čállin bargguide. Dakkár bargovuohki nanne sámi identitehta, go oahppit dovdet ja vásihit fáttmasteami ja gullelašvuoda iežaset kultuvrii. Okta mihttu barggus lea ávkástallat árbevieruin, váruhit ahte dat dieđut ja máhtut bistet ja fievrriduvvojit viidásit. Nubbi mihttu barggus lea viiddidit ohppiid giellariggodaga, čállin- ja lohkanáiddu.

6.1.1 Klássalanjas várrečohkkii

Klássalanjas várrečohkkii mearkkaša ahte mii sirdit oahppanárena olggobeallai skuvlla (gč.kap. 2.2.5). Oahppanárena sirdimis sáhttet leat dakkár váikkuhusat: oahpahanvuohki, ohppiid ja oahpaheaddji oktavuoha, sisdoallu, ja movt oahppit geavahit máhtu. Várrečohkas besset oahppit oahpásnuvvat birrasii (gč.kap. 2.2.5).

Mii caggat árbevirolaš lávu meahccái, gos oahppan galgá dáhpáhuvvat ja dán barggus leat sihke teorija- ja praktihkalašoasit. Álggahetne teorijaosiin klássalanjas, gos oahppit besset oahpásnuvvat fáddái, ja maŋnel sirdit oahpahusa olggobeallai skuvlla, gos bargat sihke teorija ja praktihkalaš bargguid. Imsen (2014a: 61) čilge ahte ohppiid aktiivlašvuoha váikkuha oahppamii (gč. kap. 2.3.4).

Dán bargovuogis lea guovddážiis davvisámegeiella, lánvosániit, mitalusat ja máidnasat, diiddat ja sátnevádjasat. Jus mánát ja nuorat galget muitit sániid, diiddaid ja sátnevádjasiid, de galggašii praktihkalaš bargu leat oassin barggus. Dán barggus leat oahppit aktiivvalaččat, sii galget háhkat ávdnasiid, nugo cakkiiid/válddáhagaid ja lánvomuoraid. Jussen Ánte Mihkkal mitalii, ahte lea dehálaš oahpahit mánáide ahte eat galgga viežžat luonddus eambo go dan maid dárbbasit, vuoi mánát ohppet atnit árvvus ja suodjalit luonddu. Ávnnasteami oktavuodas ohppet oahppit gos gávdnat ávdnasiid, movt daid giedahallat, goas daid lea buoremus háhkat ja nu ain viidásit. Go

oahppit galget duorggaid čuollat, de sii ohppet gos daid lea buoremus háhkat ja makkárat dat leat. Go durgejit lávu, de ohppet guđe guvlui máddagat galget leat ja gokko galget álgit durget. Dasto galget dárkilit válljet árran- geđggiid ja das ohppet makkár hápmi dain galgá leat. Dat galget leat jorbasat, duolbasat ja muttágis stuorrát. Go árbevirolaš lávu caggá, de mii mihtidit sámi árbevirolaš vuogi mielde: goartilastit, salastit, lávku ja nu ain viidásit.

Go oahppit besset leat aktiivvalaččat, de das lea váikkuhus oahppamii, nu čilge maid Juuso (2018: 12) (gč. kap. 2.3.4). Sosiokultuvrralaš oahpahanmálla doarju dan barggu dan dihte go dán barggus lea sihke giella ja ovtastallan guovddážis. Dan bargui čatnasit olu sánit maid ohppiide šaddá dehálaš oahppat, jus galgat gulahallat ja birget. Giella doaibmá bargogiellan, das lea dárkilvuolta ja dan oahppá go oahppit besset vásihit ja oassálastit bargguide. Diiddain ja sátnevádjasiin ii muitaluvvo njuolga maid dat mearkkaša, dannego dain lea ulbmilin ovddidit máná iešheanalašvuoda. Dakko bokte besset oahppit ieža fuomášit mearkkašumi, hárjehallat ja maiddái dulkot daid nugo ieža jurddašit. Dan barggus leat maid praktihkalaš barggut, maid bokte oahppit ohppet bargat, gulahallat ja doaimmahit bargguid ovttas. Jus eat veahket guhtet guoibmáseamet, de lea váttis ovdánit bargguin. Imsen (2014b: 184, 188-189, 192, 199) lea čilgen ahte oahppan dáhpáhuvvá go mánná lea aktiivvalaš oahppamis (gč. kap. 2.3.3).

Sámi allaskuvlla mastersemináras ovdanbuvttii Pieski (2019) iežas masterbarggu. Doppe čájehii son bargovuogi maid ohcejohkalaš Niilo Vuomajoki lei atnán veahkkereaidun juonasteami oktavuodas (gč. govva 4 s. 64). Vuomajoki lei čilgen Pieskii ahte báhpirat ja čállinreaidut eai gula meahccái ja son deattuhii ahte dat sáhttet njuoskat ja billohuvvat, ja nu maid de manaha dehálaš dieđuid. Soai attiiga munnuide inspirašuvnna hutkat seammalágan bargovuogi iežame bargui, ja bovttiiga munno fuomášumi jurddašit eará ládje. Lávus leat duoljít dárbblašlaččat, dannego lea suodji ja lea litnásit čohkkát. Dakkár bargovuohki lea ávkkálaš buohkaide, dainna sáhtta maŋŋel doallat logaldallamiid mas earát besset oahppat ja boktit olbmui beroštumi. Nugo govvas 4 oaidná, de letne hutkan ahte sáhtta lánvosániid čállit ovttá duolljái. Duoljis, mii lea govvas, eai leat buot lánvosánit fárus, muhto lea dušše ovdamearka movt sáhtta bargat. Letne maid jurddašan ahte oahppit sáhttet čuohppat duoljis bahtaliehkuid, masa čállet muhtin lánvodiidda.

Govva 4. Dán bargovuogi leaba Niilo Vuomajoki ja Aura Mari Pieski hutkan. Moai letne duolljái čállán ja tevdnen lávvosániid. Lea ovdamearka movt sáhtttá čadahit barggu. Tevdnen: Inger Marlene Eira.

Munno evttohuvvon bargovuohki galgá doarjut sihke visuálalaš, auditiivvalaš ja taktiillalaš oahppi (Juuso 2018: 6) (gč. kap. 2.3.4). Maŋŋel sáhtášii skuvllas ráhkadit digitála mitalusa, oahppit besset de atnit ávkin govaid ja čállosiid maid doppe čállet.

6.1.2 Lávvetmetoda

Lávvetmetoda lea munno barggu searvelatnja. Sara (gč. kap. 2.2.5) lea vuodđudan searvelanja, ja moai letne ávkkástallan su jurdagiin iežame prošeavttas. Searvelanja filosofijja lea ahte buohkaide galgá leat sadji. Munno searvelanjas leat: giella, bargu, jávohis máhttu, árbevirolaš máhttu ja diehtu, oktavuodabáttit, kultuvra, identitehta, diiddat, sátnevádjaset, mitalusat, luohiti, etihkka, dábit, árvvut, neavvagat, gulahallan, jaskesvuohhta, jávohis oahppan, historjá ovddežis ja dálážis, ja dásseárvu. Searvelatnjii gullet maid proseassat movt oahppit ovdánit vásáhusa bokte, movt oahppi doaibmá ovttaskasolmmožin ja joavkkus. Daid vuodul hukset oahppiide buori dovddu, mii mearkkaša nannet oahppi iešdovddu, identitehta ja speadjalastima.. Speadjalastin mearkkaša, ahte oahppi geahččá movt rávisolmmoš doaimmaha barggu, ja geahččála

ieš bargat seamma ládje. Oahppi sáhtta maid speadjalastit eará ohppiid. Go oahppit besset vásáhusa bokte oahppat, de besset hárbhallat šaddat iešbirgejeaddjin. Oahppit besset searvelanja bokte oahpásnuvvat báikái ja ohppet dádjadit, ja doppe leat olu dovdagat, nugo ovdamearkka dihte: gullat, oaidnit, haksit, lihkahallat ja máistut.

Lávvetmetoda lea holisttalaš, mii addá ollisvuoda ohppiide. Lávvetmetoda lea vuogas vuohki oahpásnuvvat ohppiiguin, oahppit ohppet ahte lávu ii ábut cegget bálga ala ja maiddái gokko ukša galgá leat biekká ja dálki ektui. Go lávvosaji galgá gávdat, de ferte váldit vuhtii muhtin osiid, nugo ovdamearkka dihte jalges eatnama, ii cakká lávu bálga ala, jerrat lobi ja ahte báikkis ii leat ovddeš árran. Jussen Ánte Mihkkal muitalii ahte lea dehálaš geahččat lea go lávvosajis bálggis, dahje ovddeš árransadji. Jus bálga ala cakkat lávu, de it bálle orrut das. Son deattuhii ahte galgá álo muitit jerrat lobi oaneboddii orrut báikkis. Go jearat lobi, de leat gudnejahttime ja atnime árvvus báikki. Jannok Nutti ja Kuoljok (2014: 9) leaba maid čállán bisánanbáikki lobi jerrama birra.

Lávvetmetodas leat golbma cakki/válddáhaga ja juohke cakkis/válddáhagas lea doaba: epistemologiiija, aksiologiiija, ja ontologiiija (gč. kap. 2.2.5.1, govva 1). Munno bargui mearkkašit dat golbma doahpaga ná: (1) epistemologiiija = oahppit galget beassat geahččaladdat ja hárbjaneami bokte hukset máhtu. Oahppit leat mielde lávus, oahppit leat aktiivvalaččat mielde doaimmain, besset geavahit, vásihit ja oaidnit sániid. (2) Aksiologiiija = etihka beallái guoská ahte oahpaheaddji heiveha diiddaid ja sátnevádjasiid nu ahte dat fátmastit buot ohppiid. Oahppi galgá beassat dovdat ahte lea guovddázis, ja lávus galgá juohke oahppis leat vejolašvuohta oahppamii.

(3) Ontologiiija = jus oahppit jáhkket diiddaide ja sátnevádjasiidda, dat leat de mielde váikkuheame ohppiid eallinoidnui. Ohppiid ii sáhte rávisolmmoš bágget jáhkket diiddaide ja sátnevádjasiidda, juohkehaš ferte ieš beassat válljet jáhkká go daidda, vuoi ii. Oahppit galget diiddaid ja sátnevádjasiid bokte dovdat vuollegašvuođa ja oadjebasvuođa.

Oahpaheaddji lea lávu eamit ja čohkká gurut bealde boaššus gos lávu eamit galgá ge čohkkát. Boaššus lea dat diehtu maid áigu ohppiide guossohit. Nugo lávvoságastallamis lea dábálaš, de galget oahppit addit lávu eamidii ruovttoluotta dieđuid. Lávus mii hupmat sámegeiela ja min vuolggasadji lea sámi jurddašeapmi, dannego lea dehálaš nannet ja seailuhit giela. Keskitalo ja Määttä (2011: 31) čilgeba ahte gielas lea guovddáš mearkkašupmi oahppamii (gč. kap. 2.3.4.3). Dán barggus lea gielas stuora

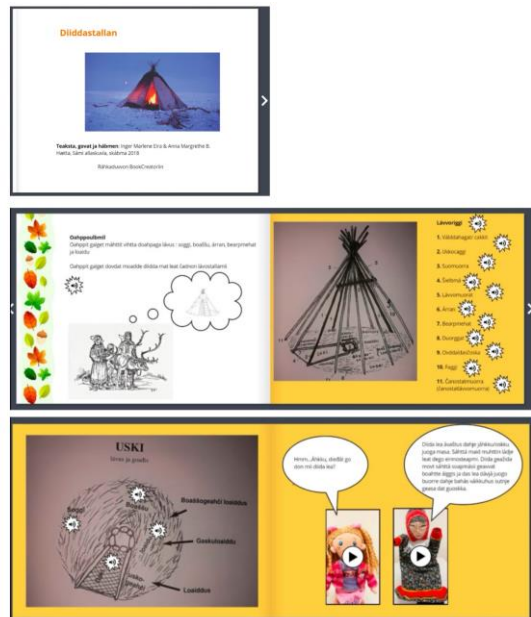
mearkkašupmi, dan rájes go lávket klássalanjas várrečohkkii. Váccidettiin mii áicat birra, mii doppe oidno? Leat go báikkis dievat, várit, jogat, jávrrit, láttut, rođut ja nu ain viidásit. Go galgat háhkat lávu ávdnasiid, de lea čađat giella ja doahpagat guovddážiis. Árbevirolaš lávu caggamis ja lávostallamis leat olu sánit, maid háliidetne sealluhit ja atnit árvvus.

6.1.3 Digitála reaidut oahpahas

Dán áigge go digitála reaidut geavaheapmi lea guovddážiis mánáid ja nuoraid gaskkas, de lei munno mielas dehálaš čatnat digitála reaidut bargui, vuoi oahppit ožžot mánggalágan vejolašvuoda ovdanbuktit ja oahppat muitalanárbevieru birra. Trageton (2009: 5) čilge ahte digitála reaidut leat áigeguovdilát (gč. kap. 2.3.4.1).

Digitála reaidut ja njálmmálaš árbevieru sáhtta buohtastahttit, dannego digitála reaidut bokte hábmet muitalusa, mas lea govva, jietna, filbma, musihkka, teaksta ja hyperliŋkkat (gč. govva 5). Oahppit váldet mielde mátketelefovna dahje Ipada go mii mannat klássalanjas várrečohkkii. Doppe sii besset govvet ja filbmet go mii doaimmahit barguid. Govaiguin ja filmaiguin besset oahppit maŋnel hábmet digitálamuitalusa barggu birra. Digitála reaidut bokte mii álggahit searvelanja, gos oahppit galget gulahallat lávvo- ja árbevirolaš barguid birra. Doppe galget maid oahppit čállit beaivvis beaivái, mii dáhpáhuvvá várrečohkas.

Dakkár barggu bokte besset oahppit vásihit oahpahasu gos lea variašuvdna ja leat mánggalágan oahpahanmállet. Dakkár barggu lea vuogas álggos ráhkadit joavkobargun. Oahppit besset ovtta bargat ja nu dovdet bargguideaset iežaset bargun. Sii besset veahkkálaga bargat ja dainna lágiin buoridit olles kollektiivva gelbbolašvuoda. Maŋnel besset oahppit bargat individuálalaččat. Lea dehálaš olahit buot ohppiid, vuoi mii doaimmat kollektiivan. Oahppit besset stimuleret dan affektiivvalaš beali go dovdet ahte sii hálddašit barggu. Hermansen (2014: 1, 4) oainnuin sáhtta digitálareaidut atnit buot fágain. Dan áigge gávdnojit ollu iešguđetlágan áppát, maiguin sáhtta ráhkadit elektrovnnalaš girjjiid dahje govvaráidut.

Govva 5. Govas oainnat movt digitálareaiddu bokte sáhtta hábmnet muitalusa. Inger Marlene Eira lea ráhkadan muitalusa diiddaid ja sátnevádjasiid birra, maid lea atnán oahpahusas.

Letne vásihan man ávkkálaččat digitála reaiddut leat oahpahusas ja oahppamii. Ohppiin badjána oahppanmokta go besset bargat reaidduiguin maid hálddašit. Letne beassan bargohárjehallamis vásihit ahte njáiggos oahppit bohtet oidnosii dakkár bargovugiin, Henriksen (2017: 2, 4-5) oainnuin leat digitála reaiddut ávkkálaččat sihke lohkamii, čállimii ja árbevirolaš muitaleapmái.

Bargohárjehallamis vásiheimme digitála reaidduid váikkuhusa čállimii, go oanehis áiggis ledje čállán vuđolaš čálloša, ja ieža ledje maid duhtavaččat bargguin. Ohppiin loktanii maid iešdovdu, go besse vásihit ahte hálddašit čállima. Trageton (2009: 10) maid čilge ahte digitála reaiddut leat mángga ládje ávkin čállimii.

Dán barggus galgá leat variašuvdna, vuoi oahppit besset čállit sihke giehtačállošiiin ja digitála reaidduin. Munno mánnávuodas eai lean digitála reaiddut anus skuvllas, buot čállinbargguid čáliimet gieđain. Moai dovde ahte doahpagat ja sánit eai darván muitui, jus ean čále gieđain. Dán áigge ges bajásšaddet mánát digitála reaidduiguin, sii leat hárjána ja hálddašit digitála reaidduid. Sáhtta go de leat nu ahte doahpagat ja sánit darvánit muitui sihke giehtačállošiiin ja digitálareaidduin. Pettersen (2017) lea čilgen ahte jus oahppit galget muitit doahpágiid, de fertet jieđain čállit (gč. kap. 2.3.4.3). Seammás lea dehálaš atnit muittus ahte giehtačáluš ii oalát vájalduvvo, vuoi oahppit

hálddašit fiinnamotorihka. Lorentzen ja Smidt (2009: 88) čilgeba ahte ohppiide lea dehálaš hálddašit iešguđetlágan čállinvugiid.

Digitála didaktihkka maid doarju Vugotsky teoriija, mii mearkkaša ahte go oahppit besset ráhkadit hutkás ja kreatiivvalaš barggu digitála reaidduid oktavuodas, de dat buktá ođđa vejolašvuodaid ohppiide oahppat ovtas earáiguin. Oahppan dáhpáhuvvá vuđoleabbo ja lea stuorat oahppanboadus go oahppit ja oahpaheaddjit ovtasbarget ja veahkehit guhtet guimmiideamet Dán áigásaš mánát bajásšaddet digitála reaidduiguin, dat mearkkaša ahte oahpaheaddjit šaddet ávkkástallat ohppiid máhtuin. (Johanson & Karlsen 2018: 14.) 2020 čavčča rájes bohtet atnui ođđa oahppoplánat skuvllas, mas deattuhuvvo čiekŋalisoahppan ja dakkár bargovuohki fáttmasta dan (gč. kap. 2.3.2).

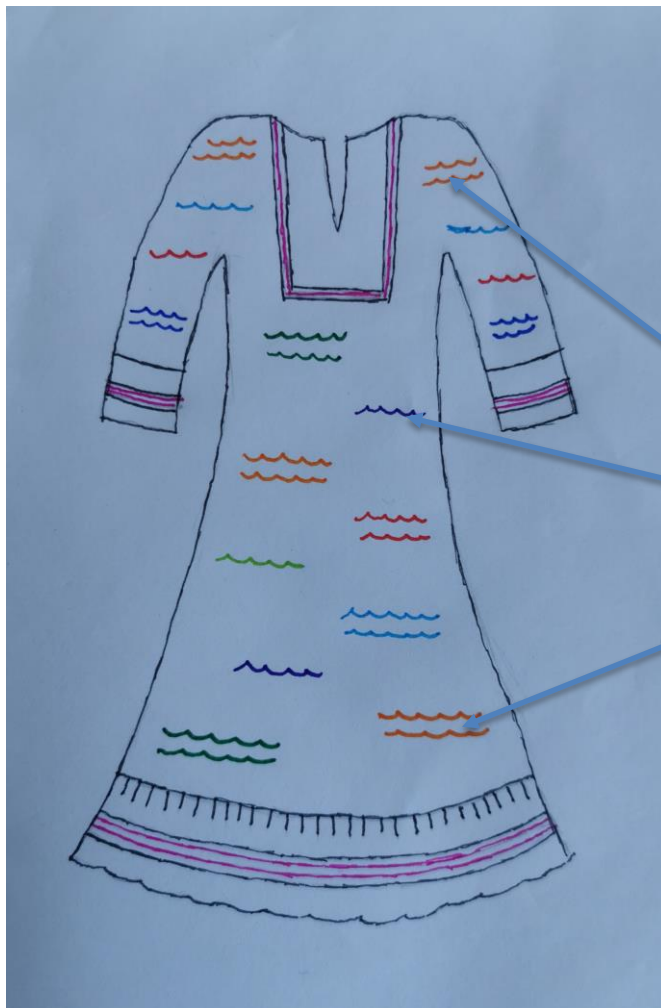
Dat man dihte letne välljen iešguđetlágan oahpahanvugiid, lea vuoi galge olahit buot ohppiid. Munno mielas lea dehálaš ahte oahpaheaddji ii darván dušše ovttá oahpahusvuohkái danne go oahpaheaddji bargovuogis lea olu váikkuhus ohppiid ovdáneapmái. Oahppit olahit máhtu go leat ipmirdan maid galget bargat ja ohppet go leat aktiivvalaččat mielde doaimmain. Letne diehtomielalaččat välljen digitála reaidduid, danne go dat leat áigeovuodilat mánáid ja nuoraid gaskkas. Háliideimme čatnat diiddaid ja sátnevádjasiid oahpahussii, vuoi árbevirolaš muitaleapmi seaillohuvvo, ja lohtet árvvu máttuid árbevierus.

Variašuvdna ja oahpes fáttát leat dehálaččat oahpahusas, vuoi čállin- ja bargomokta lohtana. Go oahppit besset dakkár vugiin bargat, de navde ahte diiddain ja sátnevádjasiin livčče lohtanan árvu. Dakkár bargu ja sisdoallu livččii maid nannen sámi identitehta, go oahppit dovdet ja vásihit fáttmasteami ja gullelašvuoda iežaset kultuvrii.

6.1.4 Visuála oahppama doarjja

Moai letne hutkan girjjatgávtti (gč. govva 6) veahkkereaidun oahpahussii vuoi ohppiide lea visuála oahppama doarjja. Gákti lea anus sihke klássalanjas ja várrečohkas. Jus oahppit besset guhkes áigodagas oaidnit diiddaid ja sátnevádjasiid beaivválaččat, de navde ahte dat darvánit muitui. Linkola (2015: 21) lea dutkan man dehálaš giela oinnolašvuolta lea. Go sámegeiella ii leat nu oinnolaš servvodagas, de navde ahte girjjatgákti, masa leat deaddiluvvon diiddat ja sátnevádjasat, doarju sámegeiella oinnolašvuolta ja ovddida positiiva giellaguottuid. Gákti lea maid olu eará go dušše

gákti, dat čájeha gullevašvuođa ja čájeha identitehta. Gávtti hervenmálle muitala gosa lea gullevaš, ja das oaidná maid duojára čehppodaga.

Bárut gávttis mearkkašit
ahte dakko leat
mášindeaddiluvvon
diiddat/sátnevádjasat

Govva 6. Girjjatgákti mas leat deaddiluvvon diiddat ja sátnevádjasat. Tevdnen: Inger Marlene Eira.

7 Loahppasánit

Dán kapihttalis ovdanbukte loahpparefleksuvnnaid masterbarggus, maid letne oahppan masterbarggu čađaheamis ja movt viidásit sáhttá bargat.

Barggu čađaheamis letne fuobmán man dárbblaš ja mávssolaš lea ahte dutki dovdá báikkálaš giela, kultuvrra, historjjá, vieruid ja olbmuid. Jus munnos ii livčče leamaš jávohis máhttu, de navde ahte diehtoaddiin ii livčče leamaš oadjebas dilli ságastallamiin.

7.1 Diiddaid ja sátnevádjasiid ávkkástallan ja heiveheapmi

Sámemánáid bajásgeassimis leat ovdal bearrašat ja fuolkkit leamaš guovddázis, dan dihte go dalle orro seamma birrasis ja doaimmahedje bargguid ovttas. Muitalusaid bokte ohppe mánát jurdilit, váruhusaid ja balu dovdat. Diiddat ja sátnevádjasat ledje ávkin ja jeđđehussan, movttiidahttimii, jurddašeapmái, vieruide, dálkkiide, lávvoeallimii, čijadeapmái ja nu ain viidásit.

Eallinvuogi rievdan lea dagahan ahte muitalusaid, diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea unnon dan dihte go bearrašat ja fuolkkit eai leat nu dávjá šat čoahkis. Dán áigge lea báiki mii váikkuha diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmái, muhto go atnet daid de leat ávkin juogadeapmái, jeđdemii, movttiidahttimii, fuomášuhttimii ja oldemii. Sihke ovdal ja dál leat diiddat ja sátnevádjasat ain anus ja ávkin, muhto eallinvuogi rievdamat dihte šaddat heivehit ja ođastit daid, vuoi heivejit dálá sámi servodahkii.

Skuvllain leat dán áigge iešguđet guovllu oahppit, sis leat iešguđetlágan kultuvrrat ja gielat. Dan dihte lea dárbblaš heivehit diiddaid ja sátnevádjasiid, vuoi fátmasta buot ohppiid. Oahpaheaddjit leat vásihan ahte muitalusaide lea ávkkálaš čatnat diiddaid ja sátnevádjasiid, sihke ovdal go vulget tuvrraide ja maiddái klássalanjas. Diiddat ja sátnevádjasat leat ávkin oahpahasas, vuoi oahpaheaddjit eai dárbbáš gielidit ja gohččut ohppiid, oahppit eai biegu duššiid ja leat maiddái ávkin čorgatvuhtii. Lávvoságastallamis ja gievkkanbeavdeságastallamis deattuhedje diehtoaddit ahte lea dárbblaš oahppat skuvllas diiddaid ja sátnevádjasiid birra. Diiddaid ja sátnevádjasiid bokte lea sápmelaččain leamaš ulbmilin hábmet iešbirgejeaddji

mánaid. Ovddeš ja dálá áiggis čájehuvvo ahte searvelatnja lea leamaš ja lea ain guovddážis sámi servodagas, dannego searvelanja geahčestagas lea buohkaide sadji.

Dán masterbarggu čállimis letne šaddan čiekjudit amas doahpágiidda. Letne olu lohkan girjjálašvuoda, muhto dovde ain ahte gáibiduvvo olu áigi láddat amas sániide. Letne gaskaneame digaštallan movt sáhtte heivehit epistemologiiija, ontologiiija ja aksologiiija, mat leat heivehuvvon oahpahuskontekstii. Vaikko leat amas sánit, de letne geahččalan dulkot maid dat mearkkašit munno oahpahuskontekstii.

Diehtoaddit juogadedje munnuide iežaset eallinmáhtu, maid ii leat vejolaš oahppat girjjiid bokte. Sin dihte dál geavahetne diđolaččabut diiddaid, sátnevádjasiid ja mitalusaid ja dovde dárbbu fuomášuhttit buohkaid ja árvvusatnigoahtit dán máhtu. Munno sávaldat lea ahte oahpaheaddjit fievrridit ja ávkkástallet diiddaid ja sátnevádjasiid ja geavahit daid skuvllas. Dan dihte letne hutkan evttohusa movt sáhttá diiddaid ja sátnevádjasiid seailuhit skuvllas. Das lea ulbmil ahte háliidetne ovdánahttit sáme giela didaktihka oahpahusa, sámeskuvlla sajádaga miehta sámi, ja sámáidahttit vuogádagaid. Dán háliidetne bargat sámeohppiid ja sáme gielat ohppiid dihte. Vaikko navde ahte dát máhttu lea mávssolaš ja dárbbalaš, de ean oaivil ahte galgat hilgut oarjemáilmmi máhtu.

Letne váivašuvvan go ságastallamiid čađaheamis ledje olu fáttát maid letne šaddan guođdit masterbarggu gáržžideami olis ja maiddái dutkangažaldagaid dihte. Ságastallamiid čađaheamis namuhuvvojit maid eará fáttát maid livččii dárbbalaš seailuhit, earret eará nástealmmi birra. Dovde ahte ii leat goassege beare maŋjit oahppat ja ahte dán máhtu lea vejolaš oahppat guovllu olbmui.

Masterbarggu čállimis leat leamaš sihke somás ja lossa beaivvit, letne metodaválljemis meaddán, rahčan ja geahččaladdan. Dat fas dagahii ahte letne olu oahppan, ja danne letne maid välljen sátnevádjasa mii lea álggahusas, mii govvida munno masterdutkanmuša mátkki. Ean oaivil ahte letne välljen rievttis metoda gávdnat vástádusaid dutkangažaldagaide. Munno mielas lea hui dehálaš ahte sámi dutkit dokumenterejit eambo njálmmálaš árbeviero, dannego dat veahkeha ja doarju servodaga. Dakko bokte lei munnuide dehálaš dokumenteret geat diiddaid ja sátnevádjasiid geavahit, movt ja goas dat geavahuvvojit dannego eallima rievdamas

dihte rivdet dakkár áššit dálá áigge jođánit. Sámi dutkit fertejit diđolaččat ovddidit, ealáskahttit ja nannet gielaid.

7.2 Viidasit dutkan

Akšuvdnadutkama bokte livččiime beassan vásihit doaibmá go munno evttohus, movt sáhtá diiddaid ja sátnevádjasiid oahpahit skuvllas. Vuoi lea go dat dušše niehku? Dát fuomášupmi lea dagahan ahte letne jurddašan movt boahte áiggis sáhtte bargat viidáseappot fáttáin. Munno mielas livččii leamaš beroštahti ja mávssolaš diehtit livččii go oahpahusevttohus (gč. kap. 6) doaibman. Searvelanja bokte livččiime beassan vásihit nanne go ja ovdánahtá go searvelatnja ohppiid. Nubbi beroštahti joatkkabargu livččii vásihit movt eará álgoálbmogat atnet ávkin diiddaid ja sátnevádjasiid. Movt diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi lea leamaš ovdal, movt dat doibmet dál ja movt daid sáhtášii heivehit ja ođastit boahteáiggi várás? Lea dehálaš oažžut ipmárdusa eará álbmogiid kultuvrrain áican dihte erohusaid, seammaláganvuodaid, variašuvnnaid ja nuppástuvvamiid.

Háliidetne loahpahit sátnevádjasiin:

“Gal dat oahppá go stuorrula”

Dát mearkkaša ahte ii leat goassege beare manjit oahppat. Dutkamuša gárvvisteamis letne ieža maid šaddan diđolaččabun.

Gáldut

Informánttat

AAJG = Lásse Joavvna Ásllat Ánte, Aslak Anders J. Gaino, Guovdageaidnu.

KEMU = Fimben Áillu Gáren, Kirsten Elle Marie Aslaksdatter Siri Utsi, Guovdageaidnu.

MAE = Jussen Ánte Mihkkal, Mikkel Andersen Eira, Suolovuopmi.

Oktiibuot ovcci diehtoaddi, guđas leat anonymat.

Girjjálašvuohta

Aikio, Aimo 2000: *Olbmo ovdáneapmi*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

Aikio, Aimo 2010: *Olmmoš han gal birge: áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Anti, Ellen Brita 2003: *Dovdda čuođi diidda*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Anti, Elle Rihttá 2014: *Manne son nieiddat eai galgga stunžet*.

<<https://www.nrk.no/video/142374>> (15.03.2020).

Aubert, Vilhelm 1985: *Det skjulte samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Balto, Asta 1997: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Notam.

Balto, Asta Mitkijá 2008: *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahhtevaš buolvvaide: dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruota beale Sámis*. Dieđut 4/2008.

Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Balto, Asta Mitkijá & Kuhmunen, Gudrun 2014: *Máhttáhit iežamet ja earáid! –sámi iešmearrideapmái, nášuvdnahukseimii ja jođiheapmái*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Buljo, Inger Eline Eira 2003: *Áibmolaččat bohtet!*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Chilisa, Bagele 2012: *Indigenous Research Methodologies*. Los Angeles: Sage.

Gaski, Harald & Solbakk, Aage 2003: *Jođi lea buoret go oru*. Kárášjohka:

ČálliidLágádus.

Gaup, Anne Merethe 2014: *Leat go čagáldahtes? Geahča maid dat muitala du birra!*

<https://www.nrk.no/nufal/ale-stun_e-menddo-sakka_-mu_ui..-1.11504432>

(12.03.2020).

Gaup, Karen Ellen 2001: *Girjjo-Gárjjo: Mitalusat, máidnasat, sátnevádjasat, árvadusat ja diiddat*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Gaup, Marit Inger Anne Eira 2019: *Čiŋat sáhttet geažuhit mo meassuin manná*.

<<https://www.avvir.no/cinat-sahttet-geazuhit-mo-meassuin-manna/>> (26.03.2020).

- Henriksen, Jan Erik 1999: *Meahcis lávostallan – sámi servodaga árbevirolaš fierpmádagat.* - Ole Hendrik Magga (doaimm.), *Sámi dieđalaš áigečála 1/ 1999.* Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hirvonen, Vuokko (doaimm.) 2000: *Sámi oahpaheaddjiid pedagogalaš forum 21-22.9.2000. [The pedagogical forum for the Sámi teachers]. Includes my introction.* SA-raporta/SH-rapport NR 10 (2000). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hirvonen, Vuokko 2003: *Mo sámáidahttit skuvlla?: Reforpma 97 evalueren.* Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Hirvonen, Vuokko 2018: *Njálmmálaš árbevierut kultuvrralaš árbin: geahčestat sámi njálmmálaš árbevieruid čohkkemii ja dutkamii 1600-2000-logus.* Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn 1998: *Metodevalg og metodebruk.* Oslo: Tano.
- Hoëm, Anton 1995: *Sámemánáid ovddešáiggi bajásšaddandilli.* – Reidar Erke & Asle Høgmo (doaimm.), *Identitehta ja eallin.* Kárášjohka: Sámi oahpahusráđđi.
- Hætta, Odd Mathis 1994: *Sámiid dološ osku ja álbmotgáttut.*
 <<https://www.nb.no/nbsok/nb/7184b13ecd8a4f8ecd52ae93b9ca9903?lang=no#0>>
 (26.04.2020).
- Imsen, Gunn 2014a: *Lærerens verden: Innføring i generell didaktikk.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Imsen, Gunn 2014b: *Elevers verden: innføring i pedagogisk psykologi.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Jannok Nutti, Ylva & Kuoljok, Kajsa 2014: *Akta árran, manngga muitalusa: nuorat ráhkadit gaskavuodaid ovddit buolvvaid sámi sajiide.* Jokkmokk: Ájtte.
- Johanson, Lisbeth B & Karlsen, Silje Solheim 2018: *Å være digital i skole og utdanning.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansson, Anna 2005: *Narrativ teori och metod.* Sverige: Studentlitteratur.
- Karlsen, Inga 2003: *Sápmelaš boarrásat: Boarrásat-noađđin dahje riggodahkan servodagas.* – Edel Hætta Eriksen (doaimm.), *Árvvut- Árvo- Vierhtie- Samiske verdier.* Kárášjohka: Davvi Girji.
- Keskitalo, Pigga 2017: *Kultursensitiiva sámi skuvla.* Kárášjohka: Davvi Girji.
- Keskitalo, Pigga & Määttä, Kaarina 2011: *Sámi pedagogihka iešvuodát.* Rovaniemi: Lapland University Press.

- Kuokkanen, Rauna 2009: *Boaris dego eana: eamiálbmogiid diehtu, filosofijjat ja dutkan*. Kárášjohka: ČálliidLágadus.
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend 2010: *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Labba, Elsy & Sundberg, Åsa 2006: *Samiska berättelser -ett pedagogiskt hjälpmedel*. Luleå: Tekniska Universitet.
- Linkola, Inger Anne & Keskitalo, Pigga 2015: *Sáme giela oinnolašvuohta sámi skuvllas*. –Kaisa Rautio Helander, Berit Anne Bals Baal, Vuokko Hirvonen, Ylva Jannok Nutti ja Jussi Ylikoski (doaimm.), *Sámi dieđalaš áigečála 1/2015*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Lorentzen, Rutt Trøyte & Smidt 2009: *Å skrive i alle fag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lovdata 2016: *Lov om grunnskolen og den videregående opplæringa (opplæringslova)*. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61#KAPITTEL_7> (11.04.2020).
- Magga, Arla 2017: *Dál de leat guovžžabađa cummán: davvisáme giela giellagovaid guorahallan*. [Masterčálus]. Oulu: Giellagas-instituhtta.
- Moen, Torill & Karlsdóttir, Ragnheiður 2015: *Sentrale aspekter ved kvalitativ forskning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nielsen, Konrad & Nesheim, Asbjørn 1979: *Lappisk (samisk) ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk senter for forskningsdata 2019: *Nasjonalt arkiv og senter for forskningsdata*. <<https://nsd.no/>> (28.04.2020).
- Nystad, Inger Marie Kristine 2003: *Mannen mellom myte og modernitet*. Nesbru: Vett & Viten.
- Pettersen, Vibeke Ann 2017: *Håndskrift åpner for bedre læring*. <<https://utdanningsforskning.no/artikler/handskrift-apner-for-bedre-laring/>> (2.4.2020).
- Porsanger, Jelena 2007: *Bassejoga čáhci: gáldut nuortasámiid eamioskkoldaga birra álgoálbmotmetodologijaid olis*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Rasmussen, Torkel 2014: *Go ealáska, de lea váttis dápmat: Davvisáme giela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus*. Dieđut 5. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Ravna, Elle 2019: *Gáidosis lahkoneamen sámástangoahtái: Nuppigiela oahppi sártnodeapmi oahpaheaddjiin gáiddusoahpahusas*. [Masterčáalus]. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Sara, Mikkel Nils 2003: *Árbevirolaš sámi dieđut ja máhtut sámi vuodđoskuvllas*. Sámediggi 2017: *Máhttolokten-sámi oahppoplánabuvttus*. <<https://www.samediggi.no/Balvalusat2/Oahpahus-ja-oahpponeavvut/Mahttolokten-sami-oahppoplanabuvttus>> (11.04.2020).

Sará, Máret 2009: *Sámi sátnevádjaset*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Smith, Linda Tuhiwai 2012: *Decolonizing methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London: Zed Books.

Trageton, Arne 2009: *Skriv på PC: -lær å lese!*. Oslo: Pedlex Norsk skoleinformasjon.

Trost, Jan 2010: *Kvalitative intervjuer*. Hungary: Studentlitteratur.

Turi, Johan 1965: *Mui'talus sámiid birra*. Stockholm: Alimus skuv'la-doaimmahat.

Stoor, Krister 2007: *Juoiganmuitalusat-jojkberättelser: En studie av jøkens narrativa egenskaper*. Umeå: Sámi dutkan.

Udanningsdirektoratet 2006: *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*. <<https://www.udir.no/kl06/SFS1-04?lplang=http://data.udir.no/kl06/sme>> (11.04.2020).

Utdanningsdirektoratet 2016: *Lærerplanverket for kunnskapsløftet*. <<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/hvordan-er-lareplanene-bygd-opp/>> (11.04.2020).

Utdanningsdirektoratet 2017: *Om overordnet del*. <<https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/om-overordnet-del/>> (11.04.2020).

Utdanningsdirektoratet 2018: *Hva er fagfornyelsen?*. <<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/nye-lareplaner-i-skolen/>> (11.04.2020).

Utsi, Johan Ánte 2019a: *Sámi njálmmálaš árbevieru dutkan: Movt Sáhtta sámi gulahallama heivehit journalistihkkii*. [Masterčáalus]. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Utsi, Johan Ánte 2019b: *Movt sáhtta sámi gulahallama heivehit journalistihkkii*. John T. Solbakk & Harald Gaski (doaimm.), *Sámis: Sámi čálakultuvrralaš áigečála*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

Vuokko Hirvonen (doaimm.), *Sámi skuvla plánain ja praktihkas: Mo dustet O97S hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.

WINHEC, The World Indigenous Nations Higher Education Consortium 2019:
Research standards. <<https://samas.no/se/dutkan/dutkanetihkka>> (28.04.2020).

Eará gáldut

Eira, Lisbeth (2018) = Logaldallan, máhttu, oahppan ja oahppanteorijjat, 22.11.2018.

Gaup, Inger Marie Eira (2017) = Logaldallan, árbevirolaš máhttu, 2017 skábma.

Henriksen, Marit Breie (2017) = Logaldallan, digitála muitalusat. Fágalaš ja didáktálaš oainnus, Sámi allaskuvla.

Hermansen, Jan Ole (2014) = Logaldallan, Photo Story, Sámi allaskuvla.

Juuso, Berit-Ellen (2018) = Logaldallan, giellaoahppadidaktihka, Sámi allaskuvla.

Lund, Svein (2019) = Logaldallan, Sámi allaskuvla.

Pasanen, Annika (2020) = Logaldallan, dutki posišuvdna, Sámi allaskuvla.

Pieski, Aura Mari (2019) = Logaldallan, WINHEC oktavuodas, Sámi allaskuvla.

Porsanger, Jelena (2019) = Logaldallan, eamiálbmotmetodologija, Sámi allaskuvla.

Mildosat

Mielddus 1: Oppalašgovva diehtoaddit diiddain ja sátnevádjasiid.

Lávvoságastallan	Gievkanbeavde- ságastallan	Skuvlaságastallan
Jus dolain stoahká, de šaddá miessi čalbmetbeallái (MAE).	Dolain ii galgga stoahkat, šaddá boazu čalbmetbeallái.	Jus dolain stoahká, de áigu dus čalmmehuvvot boazu dahje beana.
Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du (AAG).	Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du.	Jus barggeš nullosa, de lea soames juoigame du.
Jus gáktehealbmi jorgasa, de áiggut gielistit (AAG & MAE).	Jus holbi jorgasa, de áigu gielistit.	Jus gáktehealbmi jorgasa, de áiggut gielistit.
Jus diimmu addá nubbái skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuođa (MAE).	Jus diimmu addá skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuođa.	Jus diimmu addá skeaŋkan, de vázzá olggos dan ráhkisvuođa.
Jus gahčahat niibbi láhttái, de boahatá dievdoolmmoš guossái (AAG).	Jus niibbi gahčaha láhttái, de boahatá nealgedievdoolmmoš guossái.	Niibi gahččá láhttái, boahatá guossi.
Njuovččageaži ii galgan borrat, šaddá gielis (AAG&MAE).	Jus njuovččageaži borra, de áigu gielistit.	Njuokčamis ii galgga borrat dan geaži, šaddá gielis.
Jus láhttii lea gušteme, de galgá julggiid loktet, vai ii šatta boaresbárdni /boaresnieida (AAG).	Jus láhttii lea gušteme, de galgá julggiid loktet. Muđui šaddá boaresnieidan/ boaresbárdnin.	Jus láhttii lea gušteme, de galgá julggiid loktet. Muđui šaddá boaresnieidan/ boaresbárdnin.
Jus gáibbi borra, de bisána irgi gáibenjárggaduohkáii (MAE).	Jus borat gáibbi, de áigu irgi dahje moarsi mannat gáibenjárgga duohkáii.	Jus borat gáibbi, de áigu irgi dahje moarsi mannat gáibenjárgga duohkáii.

Ii galgga olgun guovlat láse ráigge sisa, gullá jápmasága. (MAE).	Jus láse ráigge guovla sisa, de áigu gullat jápmasága.	Jus láse ráigge guovla sisa, de áigu gullat jápmasága. (Fiidnát vuogi: manná hejot).
Jus mánát vácce mañálas, de gullá jápmasága (MAE).		Jus mánát vácce mañálas, de gullá jápmasága (fiidnát vuogi, áigu muihtohejot).
	Jus buollan biepmu borrá, de šaddet čáppa mánát.	Jus buollan biepmu borrá, šadde čáppa mánát.
	Jus suovva manná muhtima guvlui, de dat olmmoš lea bivnnut.	Jus suovva bohtá du guvlui, áiggu riggut.
	Guossái njoarat ieš gáfe, vai it atte iežat lihku nubbái. Alccat njoarret ovddemus gáfe, vai it atte iežat lihku.	Vuosttaš gohpu galggat ieš juhkkát, vai bissu rikkisin.
Rievttis guvlui durget, muđui oačču moarsi/ eamit ruovttu máná. Dahje čoavjjet reito (AAG&MAE&KEMU).	Durget galgá rievttis ládje, muđui oaččo ruovttu máná, dahje čoavjjet reito.	
Go muoraid suhpe lávuvui, gierragat eai galgga árran guvlui. Seamma mearkkašupmi go durgemis (AAG).	Muoraid ii galgga suohpput gierragiid ovddas, máddagiid árran guvlui. Vai ii oaččo ruovttu máná.	
Guhkes muorat leat láikki olbmo muorat (MAE).	Guhkes muorat, láikki olbmo barggut.	
Jus goađis velohallá ja ceakkuhalat julggiid, láikkis olbmo mearkat (MAE).	Ii galgga gilgat, láikkis olbmo mearka.	
	Dat guhte diiddastallá, šaddá daiguin eallit. Guhte beare haga diiddastallá, buoskkasin hávdaduvvá.	Dat guhte diiddastallá, šaddá daiguin eallit. Guhte beare haga diiddastallá, buoskkasin hávdaduvvá.

	Jus boraspire goddá bohcco, de áigu dat olmmoš geas lea goddán, de áigu dat olmmoš beassat guhka bargat bohccuiguin.	Jus gumpe borra bohcco, de áigot bistit dan olbmoss bohccot.
Ráigedávtti ii galgan guoddit, guoržu guovla sisa (MAE).	Addama čieskat viisot, vai ii báze ráigi, vai guoržu ii álge guovlat.	
Jus gahčahat gáffala láhttái, boahotá nisson olmmoš guossái (AAG).	Jus gáffala gahčaha láhttái, de boahotá nealgenissonolmmoš guossái.	
Jus sotnabeaivvi bargá, de šaddá alo bargat sotnabeaivve (MAE).	Beaivi boagusta ija bargguid.	
Jus beatnagis jorgasa beallji, de gullá jápmasága (KEMU).		
Jus barggeš čuolbmása, de áiggut bárttáskit (AAG).		
Smávvat fearkut muoraid, vai ii leat láikki olbmo bargu (MAE).		
Jus suohpana ii njama falahahkii, de áiggut ealuin biedganit (MAE).		
Boaššus ii galgga guovlat skárro ráigge sisa, ávašteame de lea (MAE).		
Jus reahpen ráigge guovla, de gullá jápmá sága (MAE).		
Veallut ii galgga borrat, buohcci olmmoš dat veallut borra (MAE).		

Jus gáhčahat biepmu láhttái, de bohtá nealgeguossi (AAG).		
Jus beavdečihkii čohkkeda, de šaddá boaresbárdnin/boaresnieidan (KEMU).		
Jus boradat ja lea dušše nubbe gáma juolggis, de áiggut leaskan báhcit (MAE).		
	Eai stuora sánit njálmmi gaikko, muhto áiggi gehččet.	
	Guksin guollemuorran.	
	Vuoittu ii galgga addit, de massá vuoitoličku.	
	Fiidnát čolččet, eai galgga suoinnit geaigat, de áiggut dálu bártni oaččut.	
	Jus nuppi njeaiga čolga, de attát iežat miesi nubbái.	
	Mielkegáfe ii galgga njorret dollii, de billahuvvu ruoksi.	
	Dat guhte borrá guolis oaivvi, náitala boarrásepmosiin bearrašis.	
	Dat guhte borrá beahceha, náitala nuoramusain bearrašis.	
	Dat guhte sohpá viisot bierggu go lea borráme, dat lea čorgat ja dárkil.	
	Dat guhte ii soba viisot bierggu, dat lea láikkes olmmoš.	

	Die lea dego garjá, čalmmi ovddemus.	
	Heavnni ii galgga goddit, šaddá arvi.	
	Jus ruovdegáranas boahtá oidnosii, de gal bohtet dálkkit	
	Jus hehcet boahtá, mas lea vilges luhkka, de lea fiertu.	
	Jus hehcet boahtá, mas lea čáhppes luhka, de lea dálkki.	
	Jus skire boahtá čohkkat vieso lusa, de boahtá nissonolmmoš.	
	Jus garjá boahtá čohkkat vieso lusa, de boahtá dievdoolmmoš.	
	Jus olgešbeallji čuodjá, de gulat jápmasága. Dievdoolmmoš.	
	Jus gurutbeallji čuodjá, de gulat jápmasága. Nissonolmmoš.	
	Jus olgeš gieđas sátnjida čorbmavuođđu, de áiggut skeaŋka addit. Ii galgga njurgut, šaddá garra bieggá.	
	Jus gurut gieđa čorbmavuođđu sátnjida, de áiggut skeaŋka oaččut.	
	Jus suoinnit geaigájit go leat čolčen, de áigot sávzzat maŋŋái bidjat.	
	Ii oktage riegát ákšu gieđas.	

	Doppe gos arvedávgi boahtá, doppe sáhtát gávdat čiegaid.	
	Jus jorat beare haga, de botnjasiit čualit.	
	Jus čolggat, de attát iežat lihku nubbái.	
	Jus báikkahuvat, de áigu lihku čuovvut.	
	Jus botnjut lea čiehkka liinnis go čijada, de áigu leaskan šaddat.	
	Jus manát doaluide ja lea alit liidni, de leat vuosttá.	
	Jus manát doaluide ja lea rukses liidni, de lea ráhkisvuohta.	
	Njoallut fáhta ráinnasin, vai álddut njollot miesi.	
	Jus njunni sakŋida, de áigu suhttat.	
	Jus oaivi sakŋida, de áigu biekkastit.	
	Beatnaga ii galgga gulgii geahččat.	
		Gal jávoheapme skuvle.
		Gal girko ákšu dan máksá.
		Jus ruđa it bija čábbát, ruhttá ii oro du luhtte, dat vuolgá.
		Jus borada go gahpir lea oaivvis, de áigu gahpira sisá borrat.
		Buolašádjá cikce.

		Jus máŋggas cogget dola, de coggá dutnje boaresbártni/ boaresnieidda.
		Jus boazu dearpala du, áigot bohccot šaddat.
		Boradettiin ii galgga lohkat, šaddá muittoheapme.
		Jus vuoittu attát, de mássát vuotolihku.

Miiddus 2: Jietnabádden kontrákta/Lydopptak kontrakt

24.10.2019

Inger Marlene Eira

Sokkisletta

9520 GUOVDAGEAIDNU

Anna Margrethe Bæhr. Hætta

Ávzziluodda 11

9520 GUOVDAGEAIDNU

Moai letne master studeanttat Sámi allaskuvllas, sámi vuodđoskuvlla oahpaheaddjeoahpus 5-10.

ŠIEHTADUS BÁDDET SÁGASTALLAMA

Proševtta namma: Muittuhussan mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide. Diiddaid ja sátnevádjasiid geavaheapmi buolvvas bulvii.

Fáddá/Fáttát (oanehaččat):

Moai áigo iskat movt ja manne diiddat leat geavahuvvon sámi mánáid bajásgeassimis, munno ruovttu suohkanis.

Moai áigo báddet ságastallama, vuoi besse manjel sihkkarastit diehtoaddi dieduid.

Jus lea mihkke mii lea eahpečielggas, de válde fas oktavuodá duinna.

Jearahallit namat: Inger Marlene Eira ja Anna Margrethe B. Hætta

Bádden:

Dáhton:

Gos:

Informánta/muitaleaddji:

Namma:

Riegád.jahki:

Bargu/oahppu:

Tlf:

Báddendilálašvuohta:

Bajásšaddanbáiki:

Eboastačujuh.:

Materiála atnin

LOBI ADDIN

Čohkkejuvvon materiála adnojuvvo ja vurkoduvvo Inger Marlene Eira ja Anna Margrethe B.Hætta hálddus. Materiála atnimii gusket dábálaš persovdnavárjaleami njuolggadusat.

Attán dáikko bokte lobi atnit dán materialá, masa lean oassálastán, dutkamis ja proševtta almmuheami oktavuodas.

Báiki:

Dáhton:

Namma:

vuolláičálá

Namma:

vuolláičálá

Inger Marlene Eira

Sokkisletta

9520 GUOVDAGEAIDNU

Anna Margrethe Bæhr. Hætta

Ávzziluodda 11

9520 GUOVDAGEAIDNU

Vi er master studenter ved Samisk høgskole på samisk grunnskolelærerutdanning 5-10.

AVTALE FOR LYDOPPTAK AV SAMTALEN

Prosjekt navn: Samiske muntlige tradisjoner og ordtak i barneoppdragelse
Muittuhussan mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide. Diiddaid ja sátnevádjasiid
geavaheapmi buolvvas bulvii

Tema (kort oppsummert):

Vi skal undersøke hvordan og hvorfor samisk ordtak blir brukt, og har tidligere blitt brukt i samisk barneoppdragelse i våres hjemkommune.

Vi skal ta lydopptak av samtalen, så vi kan forsikre oss om at informantens informasjon blir riktig.

Hvis noe er uklart etter samtale, så tar vi kontakt med deg.

Intervjuere: Inger Marlene Eira og Anna Margrethe B. Hætta

Opptak:

Dato:

Hvor:

Informant:

Navn:

fødselsår:

Tlf:

Sted for lydopptak:

Oppvokst i:

Epost:

Bruk av material

TILLATELSE

Samlede data brukes og oppbevares av oss, data tilhører Inger Marlene Eira og Anna Margrethe B. Hætta. Bruk av data går under personvernlovens regler og rettigheter.

Herved gir jeg tillatelse til bruk av materialen, som jeg har deltatt i, kan offentliggjøres i forbindelsen med masteroppgaven.

Sted:

Dato:

Navn:

underskrift

Navn:

underskrift